

В. М. Ляшук, Г. К. Чахоўскі, І. В. Галубенка

СТЫЛІСТЫКА І КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ

вучэбна-метадычны комплекс

Для студэнтаў 4 курса

спецыяльнасці D 21.05.01 “Беларуская філалогія”

Мінск

БДУ

2003

Пералік пытанняў да залікаў

1. Стылістыка як навука. Асноўныя паняцці і катэгорыі стылістыкі. Прадмет і задачы стылістыкі.
2. Артalogія як навука. Асноўныя паняцці і катэгорыі артalogіі. Прадмет і задачы культуры маўлення.
3. Сувязь стылістыкі і артalogіі ў сінтэзаванай дысцыпліне. Сувязь стылістыкі і артalogіі з рыторыкаю і іншымі навукамі.
4. З гісторыі стылістыкі і артalogіі. Генезіс стылістыкі і культуры маўлення. “Практычная рыторыка” С.Лаўксміна: асноўныя палажэнні, гістарычная роля.
5. Сучасны стан і перспектывы развіцця стылістыкі і артalogіі. Галіны стылістыкі. Катэгарыяльная стылістыка.
6. Культурамоўныя праблемы ў ацэнках беларускіх аўтараў XX стагоддзя.
7. Стылістычныя рэсурсы і сродкі беларускай мовы. Стылістычная паметка ў слоўніках.
8. Камунікатыўныя якасці маўлення: агульны агляд. Спецыфіка ўтварэння камунікатыўных якасцей на аснове суадносін мовы, маўлення і пазамоўных структур.
9. Правільнасць маўлення як камунікатыўная якасць. Крытэрыі правільнасці.
10. Норма і кваліфікацыя. Дынаміка моўных норм. Варыятыўнасць норм.
11. Тыпалогія норм.
12. Навуковая аснова моўнай нармалізацыі. Пурызм і лібералізм у пытаннях культуры маўлення.
13. Дакладнасць маўлення. Моўныя сродкі стварэння і парушэння дакладнасці.
14. Прадметная і паняццёвая дакладнасць. Спецыфіка рэалізацыі дакладнасці ў функцыянальных стылях.
15. Лагічнасць маўлення. Моўныя сродкі стварэння і парушэння лагічнасці.
16. Прадметная і паняццёвая лагічнасць. Спецыфіка рэалізацыі лагічнасці ў функцыянальных стылях.
17. Багацце маўлення. Моўнае багацце і слоўнікі.
18. Выразнасць маўлення. Моўныя сродкі стварэння і парушэння выразнасці. Спецыфіка рэалізацыі выразнасці ў функцыянальных стылях.
19. Паралельныя сінтаксічныя канструкцыі.
20. Чысціня маўлення. Фактары, што парушаюць чысціню маўлення.
21. Статус дыялектнай лексікі ў стылістыцы і культуры маўлення. Дыялектная лексіка ў мастацкіх творах.
22. Дарэчнасць маўлення і моўныя сродкі яе рэалізацыі.
23. Сцісласць маўлення. Эканомія і збытковасць у мове з пункту погляду стылістыкі і культуры маўлення.
24. Маўленчыя памылкі як сігнал тэкставай неўпарадкаванасці. Нестылістычныя памылкі.
25. Стылістычная норма і рэкамендацыя.
26. Стылістычныя памылкі: іх тыпы і асноўныя прычыны ўзнікнення такіх памылак.

27. Плеаназм і таўталогія як стылістычныя памылкі. Методыка іх выяўлення і выпраўлення.
28. Словы-паразіты: сутнасць памылкі, прычыны з'яўлення, спосабы пераадолення гэтага маўленчага адхілення.
29. Штэмп як стылістычная памылка: прычыны ўзнікнення, спосабы выяўлення. Газетызмы – матываванае выкарыстанне штампав.
30. Сухасць маўлення як стылістычная памылка і стылістычная асаблівасць.
31. Беднасць слоўніка і фразеалогіі, аднастайнасць у выбары канструкцый як стылістычныя памылкі.
32. Квяцістасць маўлення як стылістычная памылка.
33. Паняцце пра моўную мілагучнасць. Немілагучнасць як стылістычная памылка.
34. Злоўжыванне канцылярызмамі як стылістычная памылка.
35. Злоўжыванне спецыфічнымі словамі і тэрмінамі як стылістычная памылка.
36. Сістэма функцыянальных стыляў і падстыляў беларускай мовы.
37. Жанравая разнастайнасць функцыянальных стыляў.
38. Навуковы стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
39. Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
40. Канфесійны стыль: функцыі і моўныя сродкі.
41. Публіцыстычны стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
42. Размоўны стыль і яго моўныя асаблівасці.
43. Стыль мастацкай літаратуры. Суадносіны мовы мастацкай літаратуры і сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
44. Сістэмныя ўзаемасувязі функцыянальных стыляў.
45. Стылістыка тэксту. Тэкст як прадмет стылістыкі. Тыпалогія тэкстаў.
46. Асноўныя катэгорыі мастацкага тэксту з пункту погляду стылістыкі.
47. Спецыфіка і асновы тэкставага аналізу і рэдагавання.
48. Індывідуальна-аўтарскі стыль. Пісьменнік і літаратурная мова.
49. Культура маўлення і мастацкі пераклад. Спецыфіка перакладу з блізкароднасных моў. Паралексы.
50. Пераклад асобных моўных форм і структур з рускай мовы на беларускую. Пераклад дзеепрыметнікаў і дзеепрыметнікавых зваротаў.

ЛЕКЦЫІ

Лекцыя 1

СТЫЛІСТЫКА І КУЛЬТУРА МОВЫ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ. ЗМЕСТ І ПРАДМЕТ СТЫЛІСТЫКІ І АРТАЛОГІІ: ДЫНАМІКА ЎЗАЕМАДЗЕЙННЯ І РАЗВІЦЦА

План лекцыі

1. Змест і задачы курса.
2. Асноўныя паняцці стылістыкі і арталогіі.
3. Паняцце культуры мовы і культуры маўлення.
4. Гісторыя і галіны стылістыкі.
5. Сувязь дысцыпліны з рыторыкай і іншымі навукамі.
6. Беларускія пісьменнікі і даследчыкі і пытанні беларускай арталогіі і стылістыкі.

Літаратура

- Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи. – М., 1980.

План лекцыі

1. Стылістычная афарбоўка і стылістычныя сродкі. Фактары выкарыстання стылістычна маркіраванай лексікі.
2. Стылістычныя рэсурсы на моўных узроўнях:
 - 2.1. лексікі;
 - 2.2. марфалогіі;
 - 2.3. сінтаксісу.
3. Тропы і стылістычныя фігуры.

Літаратура

- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А.А. Культура слова. – Мн., 1983.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1992.
- Юрэвіч А.К. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. педін-таў па спец. 02.19 “Беларус. мова і літ.” – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Яўневіч М.С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. – Мн., 1977.

Лекцыя 3

КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЯКАСЦІ МАЎЛЕННЯ ЯК СКЛАДНІКІ МОЎНАГА МАЙСТЭРСТВА

План лекцыі

1. Моўныя, маўленчыя і пазамоўныя структуры ў фарміраванні камунікатыўных якасцей маўлення:
 - 1.1. Суадносіны мова – маўленне;
 - 1.2. Суадносіны маўленне – мысленне;
 - 1.3. Суадносіны маўленне – рэчаіснасць;
 - 1.4. Суадносіны маўленне – свядомасць;
 - 1.5. Суадносіны маўленне – умовы зносін.
2. Агляд сістэмы камунікатыўных якасцей маўлення.

Літаратура

- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Головин Б.Н. Основы культуры речи. – 2-е изд., испр. – М., 1988.
- Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи. – М.: Наука, 1980.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд. – Мн., 1995.

Лекцыя 4

ПРАВІЛЬНАСЦЬ ЯК КАМУНІКАТЫЎНАЯ ЯКАСЦЬ І БАЗА МОЎНАГА МАЙСТЭРСТВА

План лекцыі

1. Правільнасць маўлення як камунікатыўная якасць.
2. Крытэрыі правільнасці.
3. Правільнасць і норма. Кадыфікацыя.
4. Норма і варыянтнасць. Пурызм і антынармалізатарства.
5. Класіфікацыя моўных норм.
6. Агляд асноўных нестылістычных памылак.

Літаратура

- Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Міхневіч А.Я. Сучасная беларуская мова: Пытанні культуры мовы. – Мн., 1973.
- Сцяцко П. Праблемы нормы, культуры мовы. – Гродна, 1998.

ДАКЛАДНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ ЯК КАМУНІКАТЫЎНАЯ ЯКАСЦЬ

План лекцыі

1. Спецыфіка дакладнасці як камунікатыўнай якасці.
2. Умовы стварэння дакладнага маўлення.
3. Моўныя сродкі стварэння дакладнасці.
4. Рэалізацыя дакладнасці ў тэкстах рознай функцыянальна-стылявой прыналежнасці.

Літаратура

- Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Головин Б.Н. Основы культуры речи. – 2-е изд., испр. – М., 1988.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд.– Мн., 1995.

**ЛАГІЧНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ
ЯК КАМУНІКАТЫЎНАЯ ЯКАСЦЬ**

План лекцыі

1. Спецыфіка лагічнасці як камунікатыўнай якасці.
2. Прадметная і паняццёвая лагічнасць.
3. Эстралінгвістычныя і лінгвістычныя ўмовы стварэння лагічнасці.
4. Моўныя сродкі стварэння лагічнасці:
 - 4.1. на ўзроўні выказвання;
 - 4.2. на ўзроўні звязнага тэксту.
5. Рэалізацыя лагічнасці ў тэкстах рознай функцыянальна-стылявой прыналежнасці.

Літаратура

- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Головин Б.Н. Основы культуры речи. – 2-е изд., испр. – М., 1988.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд. – Мн., 1995.

***БАГАЦЕ І ВЫРАЗНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ
ЯК КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЯКАСЦІ***

План лекцыі

1. Спецыфіка багацця маўлення як камунікатыўнай якасці.
2. Моўныя сродкі рэалізацыі багацця маўлення.
3. Спецыфіка выразнасці маўлення як камунікатыўнай якасці.
4. Умовы дасягнення выразнасці маўлення.
5. Моўныя сродкі рэалізацыі выразнасці маўлення.
6. Рэалізацыя багацця і выразнасці маўлення ў тэкстах рознай функцыянальна-стылявой прыналежнасці.

Літаратура

- Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд.– Мн., 1995.

***ЧЫСЦІНЯ, ДАРЭЧНАСЦЬ І СЦІСЛАСЦЬ МАЎЛЕННЯ
ЯК КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЯКАСЦІ***

План лекцыі

1. Спецыфіка чысціні маўлення як камунікатыўнай якасці. Моўныя сродкі, якія парушаюць чысціню маўлення.
2. Чысціня маўлення ў аспекце сучаснага развіцця. Дыялекталізацыя ў ацэнцы культуры мовы і стылістыкі.
3. Дарэчнасць як камунікатыўная якасць.
4. Дарэчнасць стылявая, кантэкстуальная, сітуацыйная, уласна-псіхалагічная.
5. Спецыфіка сцісласці (лаканічнасці) як камунікатыўнай якасці.
6. Моўныя сродкі дасягнення і сцісласці (лаканічнасці) маўлення і яе парушэнне.
7. Рэалізацыя чысціні, дарэчнасці і лаканічнасці маўлення ў тэкстах рознай функцыянальна-стылявой прыналежнасці.

Літаратура

- Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд. – Мн., 1995.

Лекцыя 9

СІСТЭМА ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫХ СТЫЛЯЎ, ПАДСТЫЛЯЎ І ЖАНРАЎ ЯК АСНОВА РЭАЛІЗАЦЫІ КАМУНІКАТЫЎНЫХ ЯКАСЦЕЙ МАЎЛЕННЯ

План лекцыі

1. Паняцце стылю. Экстралінгвістычныя і лінгвістычныя фактары, прынцыпы выдзялення функцыянальных стыляў.
2. Агульная характарыстыка сістэмы функцыянальных стыляў з боку камунікатыўных уласцівасцей.
3. Навуковы стыль: спецыфічныя асаблівасці, падстылі, жанры, моўныя сродкі.
4. Публіцыстычны стыль: спецыфічныя асаблівасці, падстылі, жанры, моўныя сродкі.
5. Афіцыйна-дзелавы (афіцыйна-справавы) стыль: спецыфічныя асаблівасці, падстылі, жанры, моўныя сродкі.
6. Размоўны (гутарковы) стыль: спецыфічныя асаблівасці, жанры і моўныя сродкі.
7. Мастацкі стыль: спецыфічныя асаблівасці, падстылі, жанры, моўныя сродкі.
8. Канфесійны стыль: гісторыя, спецыфічныя асаблівасці, падстылі, жанры, моўныя сродкі.

Літаратура

- Асновы культуры маўлення / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мн., 1992.
- Каўрус А.А. Дакумент па-беларуску: Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка. – Мн., 1994.
- Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн., 1992.
- Плотнікаў Б.А. Кіраўніку аб мове. – Мн., 2001.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вуч. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд. – Мн., 1995.
- Цікоцкі М.Я. Стылістыка публіцыстычных жанраў. – Мн., 1971.

План лекцыі

1. Спецыфіка стылістычнай нормы.
2. Асаблівасці рэалізацыі стылістычнай нормы ў функцыянальных стылях.
3. Прычыны парушэння стылістычных норм.
4. Класіфікацыя стылістычных памылак.
5. Методыка выпраўлення стылістычных памылак.

Літаратура

- Каўрус А.А. Культура слова. – Мн., 1983.
- Культура речи в вопросах и ответах/ Под ред-цией А.Е.Михневича. – Мн., 1995.
- Сцяцко П. Праблемы нормы, культуры мовы. – Гродна, 1998.
- Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи. – М., 1980.
- Юрэвіч А.К. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. педін-таў па спец. 02.19 “Беларус. мова і літ.” – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн., 1992.

План лекцыі

1. Прадмет і задачы стылістыкі тэксту.
2. Тэкст як асноўная камунікатыўная адзінка.
3. Тыпы тэкстаў.
4. Феномен мастацкага тэксту.
5. Асноўныя катэгорыі і ўзроўні мастацкага тэксту.
6. Стылістыка тэксту ў аспекце моўнага майстэрства.

Літаратура

- Абабурка М.В. Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры. – Мн., 1987.
- Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М., 1971.
- Міхневіч А.Я. Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы. – Мн., 1976.
- Юрэвіч А.К. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. педін-таў па спец. 02.19 “Беларус. мова і літ.” – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн., 1992.

План лекцыі

1. Пераклад як працэс, від творчасці і вынік камунікатыўнай дзейнасці.
2. Спецыфіка перакладу з блізкароднасных моў у ракурсе стылістыкі і арталогіі.
3. Паралексічная спецыфіка арыгінальнага і перакладнога тэкстаў на блізкароднасных мовах.
4. Спецыфіка перакладу граматычных форм з рускай мовы на беларускую.
5. Беларускія пісьменнікі, перакладчыкі і лінгвісты пра пытанні моўнага майстэрства і пераклад, праблемы стылістыкі і арталогіі.

Літаратура

- Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков: Учеб. пособие. – Мн., 1999.
- Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М., 1980.
- Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1992.
- Міхневіч А.Я., Гіруцкі А.А. Вазьмі маё слова: Нататкі аб лексічным узаемаўплыве беларускай і рускай моў у кантэксце ўзаемадзеяння культур. – Мн., 1990.
- Попович А. Проблемы художественного перевода / Под общ. ред. и с предисл. П.М.Топера. – М., 1980.
- Рагойша В. Проблемы перевода с близкородственных языков: Белорусско-украинское поэтическое взаимодействие. – Мн., 1980.
- Роўда І.С. Рознаўзроўнёвая намінацыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў (у сувязі з праблемай лексічных лакун). – Мн., 1999.
- Чарота І.А. Мастацкі пераклад на беларускую мову (асновы тэорыі і практычныя рэкамендацыі): Вучэб. дапаможнік. – Мн., 1997.

ПРАКТЫКУМ

Практычныя заняткі № 1-2

МОВА ЯК СРОДАК КАМУНІКАЦЫІ І ІНСТРУМЕНТ ПАЗНАННЯ РЭЧАІСНАСЦІ

План заняткаў

1. Характарыстыка мовы праз яе дачыненне да чалавека, нацыі, грамадства.
2. Роля роднай мовы ў працэсе станаўлення асобы і ў развіцці цывілізацыі.
3. Творчы патэнцыял мовы.
4. Узаемасувязі мовы і вопыту, мовы і псіхікі, мовы і свядомасці, мовы і дзейнасці.
5. Сродкі, спосабы і нацыянальная спецыфіка моўнай намінацыі.
6. Кагнітыўная функцыя мовы.
7. Стылістычныя рэсурсы на розных моўных узроўнях.

План заняткаў

1. Норма як лінгвістычная і сацыяльна-гістарычная катэгорыя.
2. Двухбаковасць паняцця «нарматыўнасць» (сукупнасць рэальных моўных канструкцый // сукупнасць тэндэнцый адбору і выкарыстання моўных сродкаў).
3. Стабільнасць нормы.
4. Літаратурная норма і рэальнае выкарыстанне мовы.
5. Асноўныя тыпы нарматыўных дыферэнцыяцый.
6. Размежаванне нормаў пісьмовай і вуснай мовы.
7. Ступень тэрытарыяльнай варыятыўнасці літаратурнай нормы і моўная сітуацыя.
8. Рэтраспектыўны характар кадыфікацыі ў дачыненні да нормы.
9. Фарміраванне і эвалюцыя нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
10. Кадыфікацыя літаратурнай нормы ў граматыках, даведніках і слоўніках.
11. Тэндэнцыя да набліжэння нормаў літаратурна-пісьмовай мовы да нормаў размоўнай мовы.
12. Правільнасць маўлення з пазіцый аўтара (адрасанта) і чытача/слухача/гледача (адрасата) тэксту.
13. Мікратэксты, якія правакуюць недакладнае разуменне тэксту.
14. Віды парушэнняў камунікатыўнай правільнасці маўлення (зрушаны лагічны націск, недакладнае разуменне лексічнага значэння слова, памылковая сэнсавая сувязь слоў, памылковае сэнсавое раз'яднанне слоў і інш.).
15. Нестылістычныя памылкі і іх класіфікацыя.

План заняткаў

1. Фактычная і камунікатыўная дакладнасць маўлення.
2. Дакладнасць маўлення як поўная адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання сэнсу паведамлення.
3. Тыпы памылак, якія парушаюць камунікатыўную дакладнасць маўлення (змяшэнне слоў, падобных па фанетычнай афарбоўцы; змяшэнне слоў, падобных па лексічных значэннях; парушэнне структуры семантычнага поля і інш.).
4. Праблемы карэкцыі недакладна сфармуляванай думкі (прыём стварэння контрвобразаў).
5. Суадносіны паняццяў «дакладнасць», «правільнасць» і «лагічнасць».
6. Логіка высновы і логіка тэксту.
7. Патэнцыяльныя памылкі тэкстаўтварэння і памылкі ў структуры лагічна дэфектных тэкстаў (супастаўленне несумяшчальнага, адасабленне тоеснага, памылковае супрацьпастаўленне і інш.).
8. Крытыка лагічных падстаў граматыкі.

План заняткаў

1. Багацце маўлення і ўспрыняцце тэксту.
2. Правілы стылістычнага канструявання тэксту з пункту гледжання багацця маўлення.
3. Багацце маўлення і паспяховасць/непаспяховасць пісьмовай перадачы думкі.
4. Неабходная і залішняя разнастайнасць маўлення (выпадковае паўтарэнне аднакарэнных слоў, выпадковая рыфма і інш.).
5. Стылістычныя рэсурсы выразнасці маўлення.
6. Лінгвістычныя і паралінгвістычныя сродкі выразнасці.
7. Выразнасць маўлення і мастацкі стыль.
8. Стылістычныя фігуры і тропы.

***ЧЫСЦІНЯ МАЎЛЕННЯ. СЦІСЛАСЦЬ МАЎЛЕННЯ.
ДАРЭЧНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ***

План заняткаў

1. Маральна-этычны аспект чысціні маўлення.
2. Вывучэнне дыялектызмаў, запазычанняў, аказіяналізмаў, жарганізмаў з пазіцый арталогіі і стылістыкі.
3. Крытэрыі аднясення слоў да дыялектнай лексікі.
4. Дыялектызацыя ў сучаснай літаратуры і яе ацэнка.
5. Сцісласць маўлення як здольнасць да перадачы думкі пры дапамозе найменшай колькасці слоў.
6. Сцісласць маўлення і праблемы ўнутрытэкставага «падваення сэнсу».
7. «Лішнія» словы як паказчыкі парушэння семантыкі тэксту (адносіны ўключэння аднаго слова ў другое, адносіны тоеснасці значэння двух слоў) і як прыём стылізацыі.
8. Дарэчнасць маўлення і мэтавая ўстаноўка выказвання.
9. Семантыка-сінтаксічныя катэгорыі тэксту і яго рэляцыйныя значэнні (семантычныя ролі).
10. Псіхалагічныя эфекты маўлення (сутыкненне ідэальнага і рэальнага, канкрэтнага і абстрактнага, адзінкавага і агульнага ў адной фразе) як сродак увасаблення і ўзмацнення арыгінальнай аўтарскай думкі.

План заняткаў

1. Спецыфіка стылістычнай нормы.
2. Прычыны ўзнікнення стылістычных памылак і іх класіфікацыя.
3. Методыка выпраўлення стылістычных памылак.
4. Стылістычныя памылкі як прыём маўленчай характарыстыкі персанажа ў літаратурна-мастацкім тэксце.

План заняткаў

1. Тэкст як камунікатыўная адзінка.
2. Мова, маўленне і тэкст.
3. Семантыка-сінтаксічная структура тэксту. Адзінкі тэксту.
4. Узроўні мадэлявання тэксту (структурны, сістэмны).
5. Тыпалогія тэкстаў.
6. Метады стылістычнага аналізу тэкстаў.
7. Функцыянальна-стылявая характарыстыка тэкстаў.
8. Спецыфіка прадмета камунікацыі ў сферы мастацкай мовы.
9. Сінтагматыка і парадыгматыка мастацкага тэксту (абстрактная мадэль тэксту, жанравая, стылявая і аўтарская парадыгмы).
10. Функцыянальныя магчымасці катэгорый мастацкага тэксту.
11. «Моцныя пазіцыі» тэксту з пункту гледжання стылістыкі.

План заняткаў

1. Спецыфіка маўленчай дзейнасці пры перакладзе.
2. Асаблівасці перакладу на роднасныя мовы.
3. Паралексічныя сродкі ў арыгінале і перакладзе.
4. Спосабы перакладу: выкарыстанне сінонімаў, апісальных канструкцый і інш.
5. Спецыфіка перакладу з рускай мовы на беларускую дзеепрыметнікавых форм.
6. Практычная каштоўнасць лексікаграфіі, перакладчыцкая дзейнасць і пытанні моўнага майстэрства.
7. Мастацкі пераклад.

Практычныя заняткі № 11

ВЫНІКОВЫ КАНТРОЛЬНЫ ТЭСТ

Варыянт 1

1. Падбярыце да стылістычна афарбаваных слоў нейтральныя сінанімы.

бубніць	
вярзці	
дружбак	
дубасіць	
задавака	
заінтрыгаваць	

2. Вызначце стылістычную афарбоўку слоў.

1 – кніжнае, 2 – размоўнае, 3 – абласное

паўпанак	
пацыфікацыя	
паўтарак	
правулак	
пахвальба	
прэцэдэнт	
плаксун	
пыніць (гаспадарку)	

3. Падбярыце сінанімы.

напавер	
адролак	
сугучнасць	
ківач	
праўны	
зельня	
дыхніца	
пярэрава	
траўнік	
зорніцтва	

4. Выпраўце сказы.

І шпак, спацелы ў пералёце, п'е днём бярозавік нагбом.	
Падпрыгваючы на адной назе, хлопчык матляе галавой.	
Штогод у вёску прыязджаю. Здаецца, тыя ж вераб'і штогод пад кроквы залятаюць.	
Сцяпан перарастаў усіх сваёй	

інтэлігенцыяй.	
Яна мела благія намеры: забраць бацьку да сябе, каб сагрэць яго старасць.	

5. Перакладзіце на беларускую мову.

Он был счастлив своими мыслями, своими замыслами, все проникающим присутствием поэзии.	
Над деревней стояла прозрачная тишь; крошечная мошкара, роившаяся в воздухе, рождала слышимый гуд.	
Гроза волокла над землёй грохочущий дым и ликовала, захлёстывая поля потоком серой воды.	

6. Перакладзіце на беларускую мову.

слышать своими ушами	
женился на соседке	
читай про себя	
рассказывал сквозь слёзы	
похож на отца	
в трёх верстах от деревни	
болеть корью	
что же касается меня, то...	

Варыянт 2

1. Падбярыце да стылістычна афарбаваных слоў нейтральныя сінонімы.

валаводзіць	
гайсаць	
дрэйфіць	
жмінда	
камплімент	
карапуз	

2. Вызначце стылістычную афарбоўку слоў.

1 – кніжнае, 2 – размоўнае, 3 – абласное

плутакратыя	
піўцо	
прыўдалы	
прымат	
подслух	
подскакам	

порткі	
прапаза	

3. Падбярэце сінонімы.

двубой	
аблуда	
абіркi	
абнім	
кон	
алейнік	
спадкаемец	
крываўка	
моўніца	
варункі	

4. Выпраўце сказы.

Нарэшце, і гэта праблема была пераадолена.	
Здаецца, план нашай работы закончаны.	
Майстар робіць нейкія парады вучню.	
Аб'ём ведаў значна павысіўся.	
Другі хлеб займае ў калгасе больш за сто гектараў.	

5. Перакладзіце на беларускую мову.

Издали уже веяло прохладой, которая казалась ощутительней после томительного, разрушающего жара.	
Вдали глухо, точно из-под земли, слышался всё возрастающий грохот.	
- Неправда! – выговорила она тихо и умоляющим голосом.	

6. Перакладзіце на беларускую мову.

выбрать по своему вкусу	
по случаю праздника	
идти по лесу	
поступить по закону	
создан по образцу	
стоять у микрофона	
два новых учебника	
к праздничному столу	

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Стылістычныя і нестылістычныя памылкі

Выпраўце памылкі. Растлумачце прычыны іх узнікнення.

1. Пра ўсё гэта цікава і шчыра раскажаў нам І. Мележ, нібыта сам быў там, у рамане “Людзі на балоце”.
2. Дзіцячы сад прымае дзяцей пасля капітальнага рамонту з 5 кастрычніка.
3. Камісія наведала школу з выкладаннем некаторых прадметаў на англійскай мове Мінскага раёна.
4. Падпольная арганізацыя змагалася за сваё вызваленне, за сваю родную Беларусь ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.
5. Кіраўніцтва прымае пэўныя захады па вырашэнню гэтай праблемы, але ў клубе непафарбаваныя сцены – няма дзе нават прысесці.
6. Ападкаў сёння не чакаецца, крамя дробнага дажджу.
7. У выніку прафілактычных і лячэбных мерапрыемстваў захварэлі 50 чалавек.
8. Часопіс побач з выкарыстаннем моўных сродкаў шырока выкарыстоўвае сродкі граматыкі.
9. Няўжо гэта наш рок – вучыцца на памылках?
10. Якуб Колас атрымаў пуцёўку ў астрог.
11. Ідучы з аўтобуса на прыпынку дамоў, у яго перад вачыма праплывала дзяцінства.
12. Чытаючы чатырохтомны збор твораў П. Панчанкі, тройчы сустракаецца апісальная назва зубра.
13. Тысячы дрэў і кустоў прапісаліся на гарадскіх вуліцах.
14. Я выйду са школы, і перада мною адчыняцца ўсе дзверы некаторых навучальных устаноў.
15. Калі ты філолаг, то павінен укараняць памылкі.
16. Кіраўніцтва звярнула ўвагу на дасягнутыя недахопы.
17. На сталё, дзе размясціліся члены прыёмнай камісіі, – прыгожы букет кветак.
18. Суфікс служыць сродкам выражэння дзеючых асоб, якія ўтвараюцца часцей за ўсё ад дзеяслоўных асноў.
19. Вадзіцель аўтабазы ажыццявіў наезд на пешахода.
20. Скончыліся універсітэцкія заняткі, і студэнты вярнуліся на месцы сваёй дыслакацыі.
21. Падпіска на газеты рабочых і служачых адбываецца паспяхова.
22. Зося Тварыцкая жыла ў цемры, але яскрава бачыла ўсе недахопы людзей.
23. Рост нафты будзе павялічаны ў некалькі разоў.
24. Праца выхавацеляў дзіцячых садкоў у частцы вывазу дзяцей на адпачынак была зроблена надзвычай эфектыўна.
25. У гэтым гарадскім пасёлку пабудаваны не толькі новыя школы, але і драматычны тэатр, аптэкі, бальніцы і іншыя культурна-асветніцкія ўстановы.
26. Кнігі дапамагаюць нам у вучобе і выбіраць сабе прафесію.

27. Малая індывідуальная сям'я складаецца пераважна з бацькоў і дзяцей.
28. Для жыхароў Мінска налічваецца каля 15-18 і болей відаў правядзення вольнага часу, таму можна сказаць, што духоўнае жыццё мінчан адрозніваецца поліфункцыянальнасцю.
29. Учора мы здалі клуб, сёння – дзіцячы сад, а заўтра здадзім і астатнія жывёлагадоўчыя памяшканні.
30. Група студэнтаў наведла факультатыўны курс лекцый па зварцы дацэнта Пятрова.

Правільнасць маўлення

Вызначце лік назоўнікаў.

Малако, нажніцы, возера, мяса, кісель, дрожджы, Мазыр, кеглі, поўнач, духі, класіцызм, мараль, замаразкі, капуста, сані, абцугі, прынцыповасць, горад, дэбаты, радасць, поўдзень, імяніны, подых, шахматы, чэрвень, акуляры, барацьба, Радашковічы, золата, суткі.

Растлумачце адрозненні ў родзе назоўнікаў з п.гл. іх семантыкі.

Гваздзік – гваздзіка, прастор – прастора, прэс – прэса, тон – тона.

Вызначце адрозненні ў родзе назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Сабака, гусь, летапіс, камода, пара, жыццё, фальш, цяля, жывапіс, табака, брыво, рукапіс, цыкорыя, жырафа, качаня, поступ, ухаба, дроб, жніво, цень.

Вызначце род нескланяльных назоўнікаў. Складзіце з імі словазлучэнні.

Аташэ, пані, інтэрв'ю, калібры, фламінга, алібі, ледзі, меню, кенгуру, журы, фрау, Токію, Хакайда, Баку, Чылі, Кіліманджара, Місісіпі, Батумі, Перу, Антарыо.

Вызначце род нескланяльных складанаскарачаных назоўнікаў і скланяльных абрэвіятур.

БелТА, ЭВМ, ААН, ЛіМ, БДПУ, ДАІ, БАМ, РАНА, СП.

Вызначце канчаткі назоўнікаў у форме роднага склону адзіночнага ліку.

Чалавек, ельнік, луг, аўтобус, дзеяслоў, натоўп, рубель, дождж, агурок, хмызняк, феадалізм, завод, камітэт, сентыменталізм, дзень, край, ліцэй, футбол, густ, вецер, клей, Лунінец, алешнік, хлеб, тыдзень, авёс, сухавей, Слонім, склон, смутак, небасхіл, вальс.

Камунікатыўная правільнасць маўлення

Чым выкліканы выпраўленні наступных сказаў?

1. Верш прасякнуты патрыятычным ухілам.
2. Купала і Колас штурхнулі беларускую літаратуру далёка наперад.
3. Яны ўжо пачыналі сябравацца.
4. У прадмове аўтар павінен указаць усіх даследчыкаў, калектыўна з якімі напісана работа.
5. Змест гэтых вершаў – навучыць людзей любіць прыроду.

Знайдзіце словы, якія недакладна ўжываюцца ў кантэксце.

1. Наш бацька паводле паходжання мінчанін.
2. Сярод гэтых лістоў працытуем толькі адзін.
3. Трэба выйсці на гэтым прыпынку і сесці на адваротным баку вуліцы.

Замест кропак устаўце словы-намінацыі асоб.

1. На досвітку ... атрада аддаў загад аб пачатку аперацыі.
2. Пад апладысменты заўзятараў ... вывеў сваю каманду на поле.
3. На пленарным пасяджэнні выступіў ... Нацыянальнай акадэміі навук.
4. Заява падаецца на імя ... прадпрыемства.
5. Настаўнік, ... школы, ... РАНА – такім быў працоўны шлях нашага юбіляра.

Перакладзіце на беларускую мову.

Заслуживать внимания, вступить в строй, выпасть из поля зрения, на самом деле, внести ясность, во что бы то ни стало, оказывать активное воздействие, трещать по всем швам, по праву считаться.

Лагічнасць маўлення

Вызначце лагічныя памылкі. Выпраўце іх.

1. Спачатку нам падалося, што ён абмежаваны, негаваркі і дзіўнаваты чалавек, але потым мы даведаліся, што ў яго вышэйшая адукацыя.
2. Пра далейшы лёс героя твора мы нічога не ведаем, паколькі ён загінуў.
3. Аднак выратаваць Сотнікава Васіль Быкаў так і не здолеў.
4. Сямінар для працаўнікоў сельскай гаспадаркі пачаў работу ў Віцебску. Яго правялі вядомыя спецыялісты.
5. Я разумею, што ўсіх цікавіць: хто ж вінаваты ў гэтых злачынствах? Яны будуць пакараны, таму што вядуцца следчыя мерапрыемствы.
6. Яму 35 гадоў. Ён валодае ўсімі правамі, у тым ліку і абавязкамі.
7. Ва ўтульнай і цёплай зале сабраліся працаўнікі і інтэлігенцыя раёна.
8. Акрамя дзвюх газет, у інтэрнаце няма ніякіх кніг.
9. У рэпертуары ансамбля пераважаюць народныя песні, большасць з якіх створаны кіраўніком калектыва.
10. Спартсмены і гледачы павіншавалі алімпійскага чэмпіёна з 25-годдзем. Ён адказаў скачком на 16 м. 98 см.
11. Брыгадзір папрасіў зняць з яго спагнанне, паколькі яно не толькі адыграла выхаваўчую ролю, але і было накладзена незаконна.
12. Гаспадыня пацалавала белагаловага сына і чатырохгадовую дачку і выйшла з хаты.
13. Нягледзячы на недахоп харчовых прадуктаў, па-ранейшаму востра стаіць праблема іх экалагічнай чысціні.
14. Неадкладная задача – прыняць дзяржаўнай праграмы барацьбы з жабрацтвам, у аснове якой – набліжэнне пенсій, стыпендый, матэрыяльнай дапамогі ветэранам, шматдзетным маці, навучэнцам, чарнобыльцам да ўзроўню мінімальнай заробтнай платы.

Дакладнасць маўлення

Прааналізуйце тыпы памылак, якія парушаюць камунікатыўную дакладнасць маўлення. Выпраўце памылкі.

Тыпы памылак	Прыклады
Блытанне слоў, падобных па значэнню.	Даручыце нам свае клопаты – мы будзем скарачаць ваш час.
Блытанне слоў, падобных па гучанню.	Камісія засведчыла фактар незаконнага продажу тавараў.
Блытанне слоў, падобных па значэнню і па гучанню.	Выкладчык фізкультуры пазнаёміў нас з новым камплектам практыкаванняў.
Блытанне слоў, якія належаць да аднаго семантычнага поля.	Нервы паляўнічых напружыліся: палец на мушцы.

Вызначце, змяшэннем якіх слоў (выразаў) выклікана недакладнае выражэнне думкі.

1. Самалёт зрабіў смяротную пятлю.
2. Войска пачало збірацца да наступлення.
3. Якія віды тэлефонных паслуг з’явіліся ў вас у бліжэйшы час?

Выпраўце памылкі.

1. Гэтыя недахопы трэба дапоўніць.
2. Працуем добра. Кожны імкнецца павялічыць норму.
3. Для зручнасці ў карыстанні часопіс мае змест.
4. Аўтар падзяляе ўсіх сваіх герояў на дзве часткі.
5. У нашай сталоўцы самаабслугоўванне: паснедаў – убярыся сам.
6. З хаты выбегла нейкая постаць.
7. Гэтую краму ўжо даўно анулявалі.
8. Дызельнае паліва – адзін з найбольш дэфіцытных нафтапрадуктаў, але АТ “Гермес” можа вам у гэтым дапамагчы.
9. Тыя з вас, хто навідае фестываль, не пашкадуюць, што страцілі час.
10. Якія парады можна парэкамендаваць для барацьбы з захворваннямі?
11. Пачалася вайна, і вось з такіх людзей з’явіліся героі.
12. Законапраект не быў прыняты з-за недахопу кворуму.

Багацце маўлення. Выразнасць маўлення.

Замяніце сказы сінтаксічнымі канструкцыямі размоўна-гутарковага характару. Растлумачце мэтазгоднасць лексічных замен.

1. У сувязі з зменай раскладу наведванне музея пераносіцца на аўторак.
2. Дырэкцыя лічыць патрэбным падтрымаць Наталлю Пракаповіч у яе імкненні павысіць прафесійную кваліфікацыю.
3. Пры своєчасовым забеспячэнні запаснымі часткамі завод можа павялічыць выпуск аўтамабіляў без рэарганізацыі вытворчасці.

4. Хваробатворнае дзеянне мікробаў і вірусаў пасля кантакту з арганізмам чалавека праяўляецца ў выглядзе характэрных сімптомаў.
5. Аптымальныя вынікі дасягаюцца раўнамерным размеркаваннем насення па паверхні поля з адначасовым загортваннем яго ў глебу.
6. У мэтах прадухілення псавання харчовых прадуктаў мікраарганізмамі прадугледжана іх апрацоўка кансервантамі.

Запішыце намінацыі прыведзеных слоў з указанай экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай.

Госця —...(ласк.), моднік —...(пагардл.), няўважлівы чалавек —...(груб.), летуценнік —...(іран.), веласіпед —...(жарт.), маленькая рака —...(памянш.-ласк.), легкадумны чалавек — ..(неадабр.), някемлівы чалавек —...(зневаж.), не надта добры чытальнік —...(іран.), нядобрасумленна выкананая справа —...(зневаж.), конь буланай масці —...(ласк.).

Падбярыце адпаведныя сінонімы кніжнай афарбоўкі да прыведзеных слоў.

Прывід, раўназначны, заняпад, аб'яднанне, дасведчаны, пераважаць, катастрофа, вандроўнік, азначэнне, уступ, падробка, самавучка.

Замяніце словы і словазлучэнні справавога стылю міжстылявымі.

Мець месца, праявіць цікавасць, недавыкананне плана, давесці да ведама, ажыццяўляць кіраўніцтва, працаўладкаванне, займаць жылплошчу, прыняць пад увагу, аказаць уплыў, ахапіць усімі формамі выхавання, ажыццявіць на практыцы, распачаць вытворчасць, выключыць магчымасць, мабілізаваць сілы, асвятліць пытанне, мець на мэце, рабіць захады, прыцягнуць да адказнасці.

Складзіце звязны тэкст, выкарыстоўваючы словы высокай паэтычнай афарбоўкі.

Зарэць, зараніца, асяніць, клік, сцяг вячысты, гоні, сеча, воі, раць, рамёны, лік, спапяліць, супастат, выракацца, выбраннік, спачыць, баян.

Вызначце эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку падкрэсленых слоў (памянш.-ласк., пагардл., іран., жарт., неадабр., зневаж.).

1. Што сказаць пра майскае ранне, калі ў росах салоўка пяе?
2. На Украіне пан Патоцкі, пан з Канёва родам, з сваёй хеўрай гаспадарыць над бедным народам.
3. Чаго ён баіцца? Што забяруць правы? Ці што самому прыйдзеца рамантаваць сваю калымагу?
4. Відаць, толькі што закончыліся заняткі, і на тратуарах было многа вучняў — маленькіх, смешных карапузаў.
5. Ён ніколі не быў “сачком”, не перакладаў сваёй работы на чужыя плечы.
6. Яго слава нястомнага крытыкана была вядома.
7. Карнееў не надта ўзрадаваўся прысутнасці суседа-зубаскала.
8. Алесь быў нядрэнным хлопец, але слабак.

У кожным радку знайдзіце “нятае лішняе” (слова, якое не мае эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі).

Раменьчык, складанчык, каменьчык, струменьчык, вузельчык.

Штуршок, дручок, гарадок, сняжок, паясок.

Аблачынка, пярынка, катрынка, дзяўчынка, машынка.

Відовішча, ямішча, дамішча, лапішча, вятрышча.

Вызначце эпітэты і іх тыпы.

1. Я навальніцы люблю ачышчальныя, што працінаюць да донца душы.
2. Ступаеш золкай, колкаю расою – дымяцца ўсцяж зялёныя сады.
3. А зверху – раскошнае сонца і белыя воблакі.
4. Тут прывольна і зацішна між ялін, прыбраных пышна, велічна-ўрачыстых, між сасонак анямелых, між бярозак срэбна-белых, між дубоў вячыстых.
5. Пад нагамі шастала сівае, запечанае замаразкам, лісце.
6. Затраслося помстай сэрца ў грудзі дзявочай, спахмурнелі чорныя бровы, заіскрыліся вочы.
7. Ён быў спрытным і разумным, меў залатыя рукі.
8. І неба было ўжо не лагоднае, не асмужана-гарачае, а халаднаватае і нядобрае.

Знайдзіце выпадкі памылковага ўжывання слоў-паронімаў. Выпраўце сказы.

1. Турсевич прымкнуў да рэактыўнай партыі.
2. Будаўнікі Мінска стварылі ўражлівы скульптурна-архітэктурны комплекс.
3. На карце гэтая вёска не адзначана нават маленькай кропелькай.
4. Міхал працаваў ляснічым у князя Радзівіла.
5. Кожны чалавек мае сваю ўлюбёную прафесію.
6. Ёсць сярод іх людзі зусім нецікавыя па сваім духоўным узросце.
7. Пры дапамозе слова пісьменнік стварае карціны прыроды і быту, раскрывае характары людзей, паказваючы самыя складаныя душэўныя перажыткі.

Вызначце стылявую прыналежнасць кампанентаў сінанімічных пар.

Абаронца – апалагет, дружбак – сябар, шоўк – ядваб, есці – аплятаць, загад – імператыв, запалохванне – грозьба, звычай – завяздзёнка, бой – сеча, келіх – чара, метро – падземка, народ – дэмас, вяшчун – вяшчальнік.

Размяжуйце выразы па групам: 1) выразы, якія маюць кніжную афарбоўку, 2) стылістычна нейтральныя выразы, 3) размоўна-гутарковыя выразы.

Пускацца ў вандроўку, волат мастацкага слова, агульначалавечыя каштоўнасці, ускладаць надзеі, падупасці здароўем, важкі аргумент, стаўленне да жыцця, сядзець на дыёце, абраць правільны накірунак, шуснуць у гушчар, арэол славы, несці страты, прыняць да свайго хаўрусу.

Чысціня маўлення

Вызначце дыялектызмы, растлумачце іх тып і значэнне.

1. Конь ленаваўся і капырціўся ў плузе.

2. Яна паклала дзве кулідкі хлеба.
3. Васіль як бы і не заўважаў холаду, борзда тупаў прадранымі лапцямі па камякаватай храпе.
4. Матруна і Петрык на яго вачах задушыліся ад гарлавай.
5. Хведзька, прысеўшы наўколенцы, штосьці зацікаўлена разглядае ў траве.
6. Сёння прыпазніўся, пакуль завёў каня на ўзбалотак.
7. Высокі і густы верас дзёр дуддзём ногі па костачках.
8. Цяпер яна лепш шупіць, што і да чаго.
9. Малыя такія снарады былі – ад той яшчэ нямецкай вайны засталіся ў нас пад сырніцай – крушняй ляжалі.
10. Адна вось браднюшка маркотная, не люблю яе, а вось як спяваеш вясёлую, то і на душы робіцца добра і светла.
11. Дзеці ляглі спаць у запяку.
12. Гэта ж глухія грыбы, а вы паўкаша назбіралі.
13. Хутчэй бы заходзіла сонца, пахаваліся б гілі. І нам менш беганіны было б, і жывёле лепш.

**Спісласць маўлення.
Дарэчнасць маўлення.**

Вызначце “лішнія” словы. Выпраўце памылкі.

1. Плошча гэтага поля – каля 5 квадратных гектараў.
2. Памылкі дыктараў непрыемна рэжуць слых.
3. Багатыя людзі наносілі адзін аднаму візіты ў госці.
4. У гэтым вершы Рыгора Барадуліна ёсць зноў створаныя паэтам словы.
5. Большая частка прамысловых прадпрыемстваў тэрытарыяльна размяшчаецца ў адным з вамі раёне.
6. Як можна выправіць фразу, каб яна была правільнай?
7. У снежні было 6 самавольных прагулаў.
8. Кожнай секцыяй кіруюць загадчыкі секцый.
9. Усе сем’і былі пераселены ў сельскія раёны, якія атрымалі грашовую дапамогу, жылплошчу і іншыя льготы.
10. Будаўнікам, якія заключылі працоўныя пагадненні, прапануецца бясплатная грашовая дапамога, жылплошча і месца ў інтэрнаце.

Дадайце патрэбнае слова (словазлучэнне). Выпраўце памылкі.

1. На вашых экранах адпачываюць расійскія тэнісісты.
2. Беларускі народ свята захоўвае сваіх герояў.
3. Прадпрыемства засвоіла выпуск малараспускальных трыкатажных вырабаў.
4. Калі перагарталь старонкі гісторыі, то 935 гадоў таму было заснавана паселішча, якое пазней атрымала назву Мінск.

КАНТРОЛЬ ЗА САМАСТОЙНАЙ РАБОТАЙ СТУДЭНТАЎ

Дзе што сказаць// Шкраба Р. Моваю вобразаў. – Мн., 1989. – С. 76-103.

Тэматыка:

1. Асноўныя тэзісы артыкула.
2. Штampы. Прычыны іх існавання і спосaбы ўзнікнення. Прапановы Р.Шкрабы.
3. Роля жывой гаворкі ў моўным развіцці: складнікі культуры маўлення.
4. Праблема нарматыўных слоўнікаў: калька і моўная сістэма.
5. Сутнасць універсальнасці стылістыкі.
6. Творчае выкарыстанне мовы: з практыкі беларускіх пісьменнікаў.
7. Стан тэрмінасістэмы стылістыкі на час напісання артыкула.
8. Праблемы сучаснай беларускай стылістыкі.
9. Падручнікі па стылістыцы: матэрыял, тэрміналогія, стан.
10. Творчае карыстанне мовай Р.Шкрабам – слоўнік аўтара.

I варыянт

1. Сфармулюйце асноўныя тэзісы артыкула:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.

2. Закончыце думку аўтара. Выкажыце і абгрунтуйце сваё стаўленне да выказвання.

Многія штampы, якія вандруюць са старонкі на старонку, укараніліся пры актыўнай падтрымцы _____

3. Прывядзіце варыянты, якімі аўтар прапануе разнастаіць празмерна частотнае слова:

УЗВЯСЦІ

4. Апішыце суадносіны жывой гаворкі і літаратурнай мовы. Што бярэ адна ад другой? Якая з іх бярэ больш?

5. Прывядзіце словы і сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя стылю:

Цёткі
Я. Купалы
Я. Коласа
К. Чорнага
І. Мележа
іншых пісьменнікаў

6. У чым заключаецца ўніверсальнасць стылістыкі?

7. Пералічыце праблемы сучаснай беларускай стылістыкі. Якія карэктывы ўнесла развіццё стылістыкі за апошнія дзесяцігоддзі?

8. Падручнікі па стылістыцы: становячыя якасці і недахопы.

II варыянт

1. Сфармулюйце асноўныя тэзісы артыкула:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.

2. Закончыце думку аўтара. Выкажыце і абгрунтуйце сваё стаўленне да яе.

Прычына жывучасці штампаў даўно вядома. Яны заўсёды

3. Прывядзіце довады аўтара на правамернасць увядзення ў літаратурную мову слова НАВЕДНІК.

4. У якой меры неабходна патрабаваць нарматыўнасці ад мастакоў слова? Прывядзіце канкрэтныя прыклады.

5. Адзначце ролю жывой гаворкі ў моўным развіцці і стылістычнай сістэме.

6. Якога паэта і якога празаіка аўтар называе “самабытнымі мастакамі, у якіх свой, непазычаны почырк”? Выкажыце сваё меркаванне наконт гэтага.

7. Што ў стылі школьных падручнікаў крытыкуе аўтар? Ці залежыць навуковы стыль ад навукі, якая апісваецца? У чым спецыфіка стылю літаратуразнаўства?

8. Прывядзіце слоўнік Р. Шкрабы як прыклад творчага карыстання беларускай мовай.

III варыянт

1. Сфармулюйце асноўныя тэзісы артыкула:
 - 1.
 - 2.
 - 3.
 - 4.
 - 5.
 - 6.
 - 7.
2. Закончыце думку аўтара. Выкажыце і абгрунтуйце сваё стаўленне да яе.

Добрую навукова-папулярную кнігу не лягчэй напісаць, чым строга навуковую. А можа нават цяжэй: трэба спалучаць

3. Прывядзіце довады аўтара на правамернасць ужывання слова *ДЗЯЎЧУК*.
4. Як характарызуе аўтар падручнікі па стылістыцы? Як ён іх ацэньвае?
5. Якімі сінонімамі да слова *ПАША* карысталіся розныя беларускія пісьменнікі?
6. Да прыведзеных слоў дайце варыянты, выкарыстаныя К. Чорным.

*надыйшоў змрок –
вызвалілі ад работы –
выконваць абавязкі –
старанна працуе –*

7. Якія словы аўтар прапануе выкарыстоўваць паралельна з прыметнікамі *БЛІСКУЧЫ, ЛІЦАВЫ, ШОЎКАВЫ, МАЛІНАВЫ*? У якіх кантэкстах ён іх размяркоўвае?

8. У якой меры неабходна патрабаваць рэалізацыі нарматыўнасці ад пісьменніка і ад звычайнага носьбіта мовы?

IV варыянт

1. Сфармулюйце асноўныя тэзісы артыкула:
 - 1.

- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.

2. Закончыце думку аўтара. Выкажыце і абгрунтуйце сваё стаўленне да яе.

Нельга так бязлітасна выводзіць за межы нормы словы, якія

3. Прывядзіце довады аўтара на правамернасць ужывання слова *НАВЕДНІК*.

4. Раскажыце пра стан тэрмінасістэмы ў час напісання артыкула. Што змянілася за апошнія гады?

5. Якія сінонімы выкарыстоўвае К. Чорны, апісваючы брэх сабак?

6. Прывядзіце свой варыянт выпраўлення выказвання.

Разумеецца, мы маем з жонкаю намер пайсці ў кіно. Ужо набылі білеты. Не ведаю, як паступіць. Пайду на кухню – абмяркуем з жонкаю гэтае пытанне.

7. Ці з'яўляецца праблемай нарматыўных слоўнікаў калька? Якое ваша меркаванне?

8. Прывядзіце прыклады творчага карыстання мовай Р. Шкрабам.

КАЛЁКВІУМ

1. Стылістычныя памылкі: іх тыпы і асноўныя прычыны ўзнікнення такіх памылак.
2. Плеаназм і таўталогія як стылістычныя памылкі. Методыка іх выяўлення і выпраўлення.
3. Словы-паразіты: сутнасць памылкі, прычыны з'яўлення, спосабы пераадолення гэтага маўленчага адхілення.
4. Штамп як стылістычная памылка: прычыны ўзнікнення, спосабы выяўлення. Газетызмы – матываванае выкарыстанне штампаў.
5. Сухасць маўлення як стылістычная памылка і стылістычная асаблівасць.
6. Беднасць слоўніка і фразеалогіі, аднастайнасць у выбары канструкцый як стылістычныя памылкі.
7. Квяцістасць маўлення як стылістычная памылка.
8. Паняцце пра моўную мілагучнасць. Немілагучнасць як стылістычная памылка.
9. Злоўжыванне канцылярызмамі як стылістычная памылка.
10. Злоўжыванне спецыфічнымі словамі і тэрмінамі як стылістычная памылка.
11. Сістэма функцыянальных стыляў і падстыляў беларускай мовы.
12. Жанравая разнастайнасць функцыянальных стыляў.
13. Навуковы стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
14. Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
15. Канфесійны стыль: функцыі і моўныя сродкі.
16. Публіцыстычны стыль і яго асноўныя моўныя сродкі.
17. Размоўны стыль і яго моўныя асаблівасці.
18. Стыль мастацкай літаратуры. Суадносіны мовы мастацкай літаратуры і сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
19. Сістэмныя ўзаемасувязі функцыянальных стыляў.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА КСР І КАЛЁКВІУМА

Пры вызначэнні нарматыўнага статусу маўленчага сродка звычайна ўлічваюць лінгвістычныя (моўныя) уласцівасці, што рэалізуюцца ў маўленчых зносінах, і экстралінгвістычныя ўласцівасці, якія праяўляюцца ў характары адзначаных ацэнак.

Профіль, спецыфіка літаратурнай мовы вызначаецца сістэмай структурна-моўных (агульналітаратурных) норм, а таксама сістэмай стылістычных (функцыянальна-маўленчых) норм; стылістычныя нормы з'яўляюцца больш прыватнымі, функцыянальна і экспрэсіўна накіраванымі і выступаюць як выражэнне характару функцыянальна-маўленчай, стылістычнай класіфікацыі элементаў мовы, якім уласціва свая, дадатковая інфармацыя і свае заканамернасці адбору і ўжывання ў актах зносін.

Функцыянальна-маўленчыя нормы складаюцца і базуюцца на аснове норм структурна-моўных, агульналітаратурных. Гэтыя нормы маюць самае непасрэднае дачыненне да валодання механізмам літаратурнай мовы, а таму яны кваліфікуюцца як стылістычныя.

Стылістычныя нормы фарміруюцца, зыходзячы з трох крыніц добрай мовы:

- 1) агульнапрынятага сучаснага ўжывання;
- 2) твораў узорных пісьменнікаў;
- 3) лепшых граматык і граматычных даследаванняў літаратурнай мовы, уключаючы праблемы стылістыкі і культуры маўлення.

Стылістычныя нормы адметныя тым, што вызначаюцца практыкай неардынарнага словаўжывання, патрабаваннямі жанрава-маўленчага расслаення, характарам сацыяльна-маўленчай дыферэнцыяцыі, а таксама той чуйнасцю, якая ўласціва сапраўдным майстрам слоўна-выяўленчага мастацтва.

Стылістычнай нагрузкай вызначаюцца не толькі словы, звязаныя з пэўнай сферай зносін ці з рэалізацыяй элементаў эмацыянальна-ацэначнага, вобразнага, характарыстычнага ў маўленні, але і словы, звязаныя з тым ці іншым відам словаўтварэння. Так, экспрэсіўнасцю і стылістычнай выразнасцю вылучаюцца не толькі словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі (*браток, цётхна, дзядуля* і г.д.), але і словы, суадносныя з мадэлямі, якім не ўласціва арыентацыя на выражэнне эмацыянальна-ацэначнага, характарыстычнага (*^ій – інжэнерыя* і інш.).

Стылістычна фіксаванымі становяцца словы ў структуры пэўнага тэксту.

Паняцці “стыль мовы” і “літаратурная норма” разглядаліся У.Вінаградавым як узаемазвязаныя: “функцыянальная разнастайнасць прымянення літаратурнай мовы вядзе да функцыянальна абмежаваных ці стылістычна абгрунтаваных – магчымых ці дапушчальных – варыяцый літаратурна-моўных норм..”.

Стылістычныя нормы вызначаюць ужыванне сродкаў зносін як элементаў агульналітаратурнай мовы і як стылявых цэнтраў (“сашчэпак”) яе функцыянальных разнавіднасцей. Менавіта таму стылістычныя нормы могуць быць у пэўнай меры аўтаномнымі, перыферычнымі, супрацьпастаўленымі адна адной і ў некаторым сэнсе абасобленымі.

Так, напрыклад, сістэма маўленчых сродкаў афіцыйна-справавога (дзелавога) пісьменства ў значнай меры кадыфікавана вызначаецца стандартызацыяй формы выражэння (мова пастаноў, заяў, пагадненняў і г.д.), звязана з характарам агульнапрынятай фіксацыі аднатыпных сітуацый (пракакол,

загад, даведка). Гэтай сістэме ўласцівая актывізацыя шаблонных форм маўлення, афіцыйна-справавых (дзелавых) штампаў, напрыклад: *мы, ніжэй адзначаныя; узбудзіць справу; прыцягнуць да адказнасці; за справаздачны перыяд і г.д.*, а таксама функцыянальна-фіксаванае ўжыванне некаторых слоў, калі агульналітаратурныя словы выкарыстоўваюцца ў строга акрэсленым значэнні: *чалавек – “асоба”* і інш.

У той час у межах афіцыйна-справавога (дзелавага) пісьменства выкарыстоўваюцца сродкі, якія быццам бы нейтралізуюцца праз а) лаканічнасць формы выражэння і разгорнутыя структуры складаных сказаў; б) ускладненне аднароднымі членамі, дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі.

Стылявы каркас навуковага маўлення (мовы навукі) мае іншую стылістычную арыентацыю сродкаў зносін – здольнасць да раскрыцця сувязей і адносін, уласцівых прадметам і з’явам даследаванай рэчаіснасці, таму маўленне становіцца эўрыстычна-інфарматыўным, лагічна-матыраваным.

Любое ўжыванне можа быць правільным, калі яно абумоўлена характарам сферы зносін, тым узусам адбору маўленчых сродкаў, які ўласцівы розным катэгорыям носьбітаў мовы. Таму нават тое, што супярэчыць нормам агульналітаратурнага маўлення, можа апраўдвацца функцыянальна і выступаць як паказчык своеасаблівасці формы зносін: *кампас, блюда, квартал*.

Стылістычныя ўласцівасці адзінак мовы базуюцца на іх сэнсавым аб’ёме, які найбольш дакладна выяўляецца ў тэксце. Тэкст у сучасным мовазнаўстве і лінгваметодыцы з’яўляецца асноўнай адзінкай вывучэння, таму ў стылістыцы тэксту на ўзроўні яго элементаў маўленчыя памылкі паўстаюць сведчаннем парушэння тэкставых сістэмных адносін, універсальных для носьбіта мовы. **Тэкст** – гэта вербалізаваная дзейнасць з пэўным тэматычным аб’ёмам і стылявымі асаблівасцямі.

Памылкі ў маўленні дыферэнцыруюцца на стылістычныя і нестылістычныя. Стылістычныя памылкі з’яўляюцца сведчаннем парушэння стылістычных норм. Вылучаюць 3 асноўныя прычыны з’яўлення стылістычных памылак, у межах якіх і адбываецца класіфікацыя.

1) Слабае валоданне рэсурсамі мовы. З гэтай прычынай звязаны наступныя памылкі:

- беднасць слоўніка і фразеалогіі. Малы колькасна актыўны слоўнікавы запас не дае магчымасці выбраць дакладнае слова. Адбываецца вельмі неякаясная рэпрадукцыя на ўзроўні найпрасцейшых канструкцый (*дзеінік – выказнік – дапаўненне; дзейнік – выказнік – акалічнасці*). Малая колькасць прыметнікаў-характарыстык не магчымасці аналізаваць з’явы, выказваць свае меркаванні. Фразеалогія – найбольш яркі сродак ацэнкі – сведчыць пра маўленчы вопыт;
- плеаназмы і таўталогія – памылкі, заснаваныя на нематыраваным паўторы. **Плеаназм** (гр. *pleonasmos* - “празмернасць”) – гэта збытковае дубліраванне інфармацыі, якое ўтвараецца пры спалучэнні слоў з перасякальным аб’ёмам значэння (*у вёсцы ёсць школа і паштовае аддзяленне сувязі*. У сказе механічна спалучаны 2 словазлучэнні аднолькавага аб’ёму, скантаміраваны розныя элементы. Аналагічна ўтварыўся плеаназм *лячэбная паліклініка* ← *лячэбная ўстанова + паліклініка*). Выяўленне плеаназма – даволі складаная працэдура, звязаная з а) неабходнасцю прааналізаваць аб’ём значэнняў кожнага элемента сказа, б) пры патрэбе зменаў прыметніка на

антанімічны яму праверыць правільнасць спалучальнасці (напрыклад, *паліклініка* не можа быць *нелячэбай*, адсюль вынікае збытоўнасць/празмернасць інфармацыі. Затое ўстанова можа быць *нелячэбай* – значыць у гэтым выпадку плеаназм не ўтварыўся.). **Таўталогія** – нематываванае паўтарэнне адных і тых жа ці аднакарэнных слоў (ад гр. *tanto* – “тое самае”, *logos* – “слова”). Часта ў студэнцкіх навуковых працах можна сустрэць таўталогію кшталту *з’ява з’яўляецца, адзначыць галоўную адзнаку, спецыфічнасць спецыфікі* і г.д. Як правіла, таўталогія выяўляецца даволі лёгка, аднак часам яе выяўленне можа быць ускладненым. Пры гэтым выкарыстоўваюцца наступныя спосабы: а) апусціць лішняе слова (*наш вучань – вельмі старанны вучань*); б) замяніць займеннікам (*каб зрабіць аб’ектыўны аналіз, трэба для аналізу/яго падабраць дастаткова матэрыялу*); в) спрасціць ці замяніць структуру (*для аб’ектыўнага аналізу трэба падабраць дастаткова матэрыялу*); г) замяніць таўталагічнае слова сінонімам (*з’ява з’яўляецца → з’ява паўстае* ці *фактар, аспект з’яўляецца*; *адзначыць галоўную адзнаку → асаблівасць, якасць*);

- ўжыванне штампай. **Штамп** – гэта вобразнае выказванне, якое страціла сваю арыгінальнасць праз частае ўзнаўленне ў мове/маўленні (*дзяцінства, абпаленае вайной; вартавыя закону; блакітны экран; барацьба за ўраджай*). Штампы сведчаць пра неарыгінальнасць мыслення. Трэба адрозніваць штамп як стылістычную памылку ад штампа як адзнакі публіцыстычнага стылю – так званыя **газетызмы**. У публіцыстыцы штампы – гэта ўзнаўляльныя канструкцыі, якія дазваляюць хутка атрымліваць і асэнсоўваць інфармацыю (*навуковы патэнцыял, вектар дзеяння* і г.д.). Штампы-газетызмы хутка змяняюцца другімі, адпаведнымі жыццёвым праблемам;
- словы-паразіты – памылка вуснага маўлення, якая мае псіхічныя вытокі – пошук патрэбнага слова зацягваецца, паўза запаўняецца прывычным словам (*так, ну, значыць, так сказаць, так бы мовіць ды інш.*). Рэкамендацыі: а) запаволіць маўленне, паўзы будуць не такія заўважныя, з’явіцца час для абдумвання і рэагавання; б) на паўзе празачыць, каб “паразіт” не вымаўвіўся. Матываваным выкарыстанне слоў-паразітаў бывае ў мастацкім тэксце ў якасці моўнай характарыстыкі героя. Паўтаральная героем слова ці фраза з’яўляюцца адметнымі для вобразнай дэталі (*меджду протчим* – Мікіта Зносак з п’есы “Тутэйшыя” Я.Купалы, ці *тудэма-сюдэма* (Агата) і *каханенькі-родненькі* (Крыніцкі) з “Паўлінкі”);
- аднастайнасць у пабудове сказаў, выбары канструкцый. Тэрмін **аднастайнасць** мае адмоўную ацэначнасць, абазначае навязлівае паўтарэнне (*Алесь – вучань добры, яго маці – настаўніца вопытная, яго бацька – спецыяліст дасведчаны, яго бабуля – пенсіянерка актыўная* і г.д.);
- сухасць мовы – адсутнасць вобразных сродкаў у выказванні з эмацыянальна-ацэначным зместам. Як стылістычная памылка звязана з незацікаўленасцю да прадмета маўлення (напрыклад, апісанне свята: *Мы прыйшлі ў школу. Усе сабраліся. Прыйшлі бацькі. Нас паклікалі ў актавую залу...*). Неабходна ўлічваць суб’ектыўны момант у маўленні. Так, агульнапрызнана, што мова жанчын больш яркая, мужчын – больш сухая, стрыманая. Гэта значыць – дакладнага параметра ў вызначэнні сухасці маўлення быць не можа.

2) Другая група стылістычных памылак звязана з якасным бокам маўлення – недастаткова развітым стылістычным **чуццём**, якое аналагічна паняццю “музычны/музыкальны слых”. Стылістычнае чуццё можна і трэба развіваць – праз уважлівае чытанне мастацкіх тэкстаў нашых аўтарытэтных пісьменнікаў (чытаць хаця б на працягу некалькіх хвілін, уважліва аналізуючы форму, а не толькі змест). Памылкі, звязаныя з недастатковым стылістычным чуццём:

- празмерная квяцістасць фразы, надуманасць вобразу, безгустоўнасць (яны паставілі да помніка **ШЫКОЎНЫ/прыгожы, вялікі букет; жахліва прыгожы**). Квяцістасць, як правіла, узнікае праз нематываваны кантраст зместу і стылю (**мора выплонула/выкінула, выштурхнула лодку** – адмоўная канатацыя, якая азначае рэзкасць і своеасаблівасць руху, неадпаведнага дынаміцы шторму);
- змяшэнне лексікі розных стыляў: а) пранікненне ў размоўны стыль навуковых тэрмінаў (**абышла ўсю гандлёвую сетку, а малака не бачыла – усе бліжэйшыя крамы**);
- нематываванае ўжыванне нелітаратурнай лексікі;
- злоўжыванне іншамовнымі словамі;
- немілагучнасць мовы ўзнікае ў выніку нематываванага ці неўсвядомленага збегу папярэдніх і наступных гукаў ці складоў (з навуковай працы: **з мэтай экспрэсіі і/,/ды іроніі**). Немілагучнасць парушае прыродныя заканамернасці фанетычнай сістэмы, законы мілагучнасці.

1) Наступная група стылістычных памылак звязана з парушэннем норм функцыянальных стыляў:

- змяшэнне лексікі розных стыляў:
 - а) злоўжыванне канцылярызмамі – перанясенне ў іншыя стылі адзнак афіцыйнага: складаных прыназоўнікаў, спецыяльных тэрмінаў (**Ганну ў адпаведнасці з жаданнем бацькоў выдалі замуж**);
 - б) злоўжыванне тэрмінамі, спецыфічнымі словамі (**сабралі ўраджай з усёй плантацыі; прысутныя прыехалі**).

Як правіла, пералічаныя памылкі функцыянуюць не ізалявана, а ў пэўных наборах ці ў спалучэнні з нестылістычнымі памылкамі.

Стыль з’яўляецца асноўным паняццем стылістыкі. Як правіла, функцыянальныя стылі звязваюць з функцыямі мовы як пэўнымі мэтамі камунікацыі. Асноўнымі мэтамі камунікацыі, як вядома, выступаюць: уласна камунікацыя, паведамленне і ўздзеянне. Безумоўна, такое размеркаванне ўмоўнае, бо ў маўленчай практыцы гэтыя функцыі перакрываюцца і ўзаемадзейнічаюць, таму канкрэтны тэкст выканае не адну, а адразу некалькі функцый. Па сваёй сутнасці стылі маюць функцыянальны характар, на што звяртаў увагу В.У.Вінаградаў, які даваў азначэнне стылю як “грамадска ўсвядомленай і функцыянальна абумоўленай, унутрана аб’яднанай сукупнасці прыёмаў ужывання, адбора і спалучэння сродкаў маўленчых зносін у сферы той ці іншай агульнанароднай мовы, у суаднесенасці з такімі ж спосабамі выражэння, якія служаць іншым мэтам, выконваюць іншыя функцыі ў маўленчай грамадскай практыцы пэўнага народа” /Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики.// Вопросы языкознания, 1955. - № 1. – С.73./

Функцыянальны стыль абумоўліваецца сукупнасцю функцыянальных фактараў, галоўным з якім з’яўляецца сфера грамадскай дзейнасці. Менавіта ў залежнасці ад таго, якую сферу грамадскай дзейнасці абслугоўвае мова, акрэсліваецца тая сукупнасць прыёмаў ужывання і адбору, спалучэння моўных сродкаў, якая ўсведамляецца носбітамі мовы як функцыянальны стыль. Шарль Балі, заснавальнік лінгвастылістыкі, паўплываў на сучасныя падыходы, паводле якіх функцыянальны стыль выступае падсістэмай пэўнай сферы зносін. Агульнаацыянальная норма параўноўваецца з функцыянальнымі стылямі. Актуальным у адносінах выяўлення спецыфікі функцыянальных стыляў паўстае распрацаваны Ш.Балі метаад ідэнтыфікацыі, які заключаецца ў супастаўленні элемента тэксту з эквівалентным яму, але стылістычна нейтральным элэмантам.

Суаднесенасць функцыянальнага стылю з пэўнай сферай грамадскай дзейнасці патрабуе вылучэння дыферэнцыяльнай прыметы названага ўтварэння, пры гэтым сфера грамадскай дзейнасці з’яўляецца экстралінгвістычнай асновай, але існуюць таксама і уласныя моўныя фактары.

Моўныя фактары заключаюцца ў наяўнасці такіх спецыфічных моўных сродкаў, якія маюць пэўную, звязаную менавіта з дадзеным стылем афарбоўку, таму ўтвараюць яго ўласцівасць. Акрамя таго, яны выяўляюцца ў наяўнасці адноснай стылёвай замкнутасці, абмежаванасці кожнага функцыянальнага стылю, у выніку чаго адзінкі з афарбоўкай аднаго стылю ўстрымаюцца як чужародныя, неадарэчныя ў іншым стылі. Указанне на адноснасць замкнутасці азначае, што, па-першае, існуюць нейтральныя моўныя факты, яны валодаюць “нулявой” стылістычнай афарбоўкай і складаюць арсенал міжстылёвых сродкаў. Па-другое, у маўленчай практыцы пры функцыянаванні мовы ў розных сферах грамадскага жыцця, фарміруецца такая разнастайнасць маўленчых жанраў, пры якой у залежнасці ад задач, мэт, умоў зносін моўныя сродкі аднаго функцыянальнага стылю (моўныя сродкі адной стылявой падсістэмы) могуць аказацца ў суседстве з моўнымі сродкамі другой стылявой падсістэмы. Аднак такая акалічнасць не можа служыць падставай для адмаўлення рэальнай наяўнасці моўных стыляў. Сам факт, што адхіленні ў той ці іншай ступені адчуваюцца носбітамі мовы, без сумнення, сведчаць пра тое, што існуюць уяўленні пра адносна ўстойлівыя нормы стылю як унутрана арганізаванай сістэмы сродкаў выражэння. Адчуванне неарганічнасці слова, выразу, формы ў стылістыцы можа служыць дастаткова аб’ектыўным крытэрыем.

Такім чынам, пры апісанні функцыянальных стыляў мовы навукоўцы абапіраюцца на наступныя палажэнні:

1. Стылявая дыферэнцыяцыя літаратурнай мовы – з’ява гістарычна зменлівая.
2. Дыферэнцыяцыя літаратурнай мовы на стылі выклікаецца функцыянальнай мэтазгоднасцю. Аб’яднанне сродкаў у стылявую сістэму залежыць найперш ад таго, у якой сферы грамадскай дзейнасці рэалізуюцца зносіны.
3. Стылявая сістэма вызначаецца адноснай замкнутасцю.

На падставе гэтых палажэнняў мы даём азначэнне функцыянальных стыляў – гэта гістарычна ўтвораныя ў пэўны час у пэўным моўным калектыве разнавіднасці адзінай літаратурнай мовы, якія з’яўляюцца адносна замкнутымі сістэмамі моўных сродкаў, што рэгулярна функцыянуюць у розных сферах грамадскай дзейнасці.

Калі зыходзіць з пасылкі, што мова рэалізуецца ў маўленні, то функцыянальны стыль можна вызначыць як “разнавіднасць маўлення, якая адрозніваецца сістэмай моўных сродкаў і абслугоўвае пэўную сферу дзейнасці чалавека: навуковую, адміністрацыйна-дзелавую, грамадска-палітычную, мастацкую, бытавую.

Звяртаючыся да характарыстыкі сістэмы стыляў літаратурнай мовы, М.Я.Цікоцкі адзначае, што “гэтая сістэмнасць зусім не азначае адасобленасці, замкнёнасці стыляў. Наадварот, розныя функцыянальныя стылі знаходзяцца ў жывых узаемаадносінах, яны ўзаемадзейнічаюць і ўзаемапранікаюць”. Як бачым, такое меркаванне на першы погляд супярэчыць палажэнню пра адносную замкнёнасць. Але менавіта ўдакладненне на конт адноснай замкнёнасці і акрэслівае магчымасць яе пераадолення, што акрэсліваецца ў беларускіх навучальных дапаможніках па стылістыцы. Так, А.К. Юрэвіч адзначае: “Функцыянальныя стылі – паняцце дыялектычнае. Ім аднолькава ўласцівыя тэндэнцыі да раздзялення, дыферэнцыяцыі і тэндэнцыя да ўзаемапрацікнення, узаемаўплыву, інтэнсіўнай нейтралізацыі моўных сродкаў. Прычым гэтыя тэндэнцыі розныя на розных этапах развіцця грамадства (пераважае то адна, то другая) і розныя для розных стыляў на адным этапе развіцця грамадства”.

На сучасным этапе развіцця грамадства найбольш характэрным з’яўляецца ўзаемапрацікненне стыляў, іх узаемаўплыў. Перасячэнне, скрыжаванне розных стылістычных пластоў выяўляецца не толькі ў звязным тэксце, але і ў асобным выказванні. Тлумачыцца гэта павышэннем узроўню адукацыі, актыўнасцю сродкаў масавай інфармацыі, зменаў сацыяльнай структуры грамадства і інш. Межы паміж стылямі, заўсёды ўмоўныя і адносныя, цяпер становяцца яшчэ больш рухомымі, аднак не ўсе стылі аднолькава ўспрымаюць уздзеянне іншых стылістычных пластоў.

Найбольш падатлівы – гутарковы стыль. Ён пастаянна прыцягвае рознастылёвыя моўныя сродкі, але і сам аказвае вялікі ўплыў на фарміраванне новых прымет у іншых стылях. Гутарковы стыль асімілюе кніжныя элементы і сам пранікае ў кніжныя стылі, нават у найбольш кансерватыўны – афіцыйна-дзелавы.

Два аспекты, звязаныя з замкнутасцю/адкрытасцю функцыянальных стыляў асвятляе навучальны дапаможнік “Асновы культуры маўлення” пад рэд-цыяй У.В.Анічэнкі. У ім указваецца, што размежаванне стыляў заснавана не толькі на наяўнасці пэўных асаблівасцей (стылеўтваральных рыс), але і на тым, што кожны стыль пазбягае ўключэння такіх элементаў, якія яму неўласцівы. Так, афіцыйна-дзелавому стылю не могуць належыць словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, а выразы тыпу “ударная праца, кола грамадскасці” шырока выкарыстоўваюцца ў публіцыстычных творах і не характэрны для тэкстаў навуковых, афіцыйна-дзелавых і размоўных.

Асобным, надзвычай важным пытаннем з’яўляецца інвентарызацыя элементаў функцыянальна-стылістычнай сістэмы. М.Я.Цікоцкі пералічвае найбольш распаўсюджаныя прынцыпы вылучэння стыляў, вядомыя ў гісторыі развіцця навуковай думкі і грамадства:

а) сацыяльны – арыентуецца на размежаванне па сацыяльнай прыналежнасці носьбітаў мовы, але гэты прынцып у найменшай ступені выкарыстоўваецца ў

дачынненні да з'яў літаратурнай мовы, бо ў большай меры прыдатны для размежавання літаратурнай і нелітаратурнай сфер;

б) жанравы – арыентаваны на разнавіднасці мастацкіх тэкстаў, таму абмежаваны ў тэматыцы, не ўлічвае магчымасці сумяшчэння ў адным тэксце розных планаў маўлення; рэтраспектыўна накіраваны ў час свайго ўзнікнення і росквіту (класіцызм);

в) эмацыянальна-экспрэсіўны – улічвае інтэгральную прымету, наяўную не ва ўсіх стылях;

г) функцыянальны – зараз найбольш пашыраны і навукова абгрунтаваны, разглядае стыль як асобную функцыянальную разнавіднасць. В.У.Вінаградаў класіфікаваў стылі паводле іх функцый: зносін – абыходкава-побытавы; паведамлення – абыходкава-дзелавы, афіцыйна-дакументальны, навковы; уздзеяння – публіцыстычны, мастацка-белетрыстычны. Гэтыя стылі суадносныя, яны часткова супастаўлены (у значна большай ступені, чым супрацьпастаўлены).

Л.М.Шакун указваў, што класіфікацыя функцыянальных стыляў – праблема, якая яшчэ чакае свайго вырашэння. Так, некаторыя даследчыкі, грунтуючыся толькі на фармальных, інтралінгвістычных крытэрыях, выказваюць думку, што мастацкі стыль нельга супастаўляць з іншымі стылямі, паколькі ён выконвае, акрамя камунікатыўнай, яшчэ і эстэтычную функцыю, і гэта прадвызначае ярка выражаную своеасаблівасць ужывання ў ім моўна-выяўленчых сродкаў. Часта мова мастацкай літаратуры выключаецца з паняцця літаратурнай мовы на той падставе, што яна шматстыльная (дапускае выкарыстанне розных стыляў), незамкнутая ў адносінах да нелітаратурных моўных элеменатў, што быццам наогул не існуе такіх агульных рыс, якія былі б уласцівыя ў цэлым толькі ёй. У беларускім мовазнаўстве мастацкі стыль, нягледзячы на ўсю спецыфіку яго дыферэнцыяльных прымет, традыцыйна разглядаецца ў адным радзе з іншымі функцыянальнымі стылямі (А.Каўрус, М.Цікоцкі, А.Юрэвіч). Акрамя таго, манаграфія пад рэдакцыяй У.В.Анічэнкі ўключае ў сістэму стыляў беларускай літаратурнай мовы яшчэ і канфесійны стыль, праўда, у агульным аглядзе яму тлумачэнні не дадзены, а ў асобнай главе інфармацыя тычыцца гісторыі гэтага стылю на Беларусі, сцвярджаецца ідэя пераемнасці, якую неабходна развіваць (пакуль не распаўсюджаны падыход у навуковай літаратуры).

Спецыфікай беларускай стылістычнай сістэмы з'яўляецца вядучая роля ў ёй менавіта мастацкага стылю. Л.М.Шакун падкрэслівае, што даследчыкі аднадушны ва ўказанні “ўзорнай” функцыі выкарыстання моўных сродкаў у гэтым стылі, на яго рэкамендуюць арыентавацца, паколькі ў мастацкім стылі заўсёды праводзіўся і праводзіцца строгі адбор сродкаў, улічваецца натуральны лад мовы, захоўваецца пераемнасць традыцый з жывога творчага выкарыстання. Менавіта на гэтай падставе неабходна ўказаць і такую спецыфічную рысу ў сістэме функцыянальных стыляў, як супастаўленне сродкаў выказвання з мастацкім і размоўным (як прынята афармляць пэўную думку і інфармацыю многія стылісты разглядаюць на падставе свайго моўнага вопыту, аналізу камунікатыўных якасцей маўлення і падыходаў у адборы сродкаў, якія акрэсліваюцца, з меркаванняў і моўных рэалізацый аўтарытэтных беларускіх пісьменнікаў). Найбольш ярка гэтую ідэю перадаў Р.Шкраба: “Жывая мова і літаратурная ўвесь час узаемадзейнічаюць, узбагачаюць адна адну. Перапыніць

гэты працэс – значыць прынесці непапраўную шкоду і той, і другой. Жывая мова набіраецца ад літаратурнай культуры, робіцца больш унармаванай, ачышчаецца ад цямных па сэнсе, немілагучных слоў і выразаў. Літаратурная бярэ ад жывой куды больш. Яна набіраецца непаўторных фарбаў, памнажае выяўленчыя сродкі, узбагачае лексіку самабытнымі словамі, карані якіх пераплецены з бытам, гісторыяй, мастацтвам, звычаямі, мараллю, духоўным вопытам, філасофіяй нврода” (“Моваю вобразаў”, Мн., 1989. – С.100).

Стыль – разнавіднасць мовы, замацаваная ў даным грамадстве традыцыяй за адной з найбольш агульных сфер сацыяльнага жыцця і якая часткова адрозніваецца ад іншых разнавіднасцей той жа мовы па ўсім асноўным параметрам – лексікай, граматыкай, фанетыкай.

Стыль – спецыялізаваная падсістэма літаратурнай мовы, якая выкарыстоўвае тыя моўныя сродкі ў такіх спалучэннях, што найлепшым чынам адпавядае данаму зместу і прызначэнню маўлення. Улічваюцца ўласналінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары:

- прадмет маўлення (тэматыка);
- асоба таго, хто гаворыць;
- арыентацыя маўлення на пэўнага слухача;
- мэта камунікацыі;
- сітуацыя камунікацыі (афіцыйная/неафіцыйная);
- спосаб камунікацыі (кантактны/дыстантны; акустычны/зрочавы; аднаканальны/двухканальны).

Стыль – разнавіднасць мовы, адносна замкнутая сістэма, якая служыць камунікацыі паміж людзьмі ў пэўнай сферы дзейнасці.

Навуковы стиль – абслугоўвае сферу навукі.

Рысы:

- абагульнена-адцягнены характар;
- строгая лагічнасць;
- дакладнасць і зразумеласць;
- бязвобразнасць;
- пэўная сухасць, строгасць.

Падстылі: уласна навуковы (напісанае спецыялістамі для спецыялістаў); навукова-навучальны; навукова-папулярны.

Жанры: *першасныя* – навуковая манаграфія, артыкул, рэцэнзія, падручнік (пісьмовая форма); лекцыя, даклад, інфармацыйнае паведамленне; дысертацыя, навуковая справаздача; *другасныя* (ствараюцца на аснове першасных, у іх адбываецца “скарачэнне” інфармацыі) – рэферат, аўтарэферат, канспект, тэзісы і г.д.

Моўныя ўласцівасці:

- стиль вымаўлення – кніжны, поўны;
- агульнаўжывальная лексіка;
- словы, якія сталі тэрмінамі;
- спецыяльная навуковая лексіка;
- іншамоўныя словы;
- вялікая колькасць назоўнікаў і прыметнікаў;
- наяўнасць прыназоўнікаў і слоў, якія ўказваюць на лагічнасць выказвання;

- безасабовыя, няпэўна-асабовыя і намінатыўныя сказы з іменным складаным выказнікам і нулявой звязкай;
- перавага апавядальных сказаў;
- ½ - складаныя сказы ці простыя, ускладненыя аднароднымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі.

Публіцыстычны стыль абслугоўвае сферу грамадскіх зносін: палітычна-ідэалагічную, грамадска-эканамічную, культурную і інш.; з'яўляецца адным з найбольш папулярных кніжных стыляў. **Функцыі:** інфарматыўная і ўздзеяння.

Рысы:

- дакументальна-факталагічная дакладнасць;
- лагічнасць;
- накіраванасць на суразмоўцу;
- вобразнасць;
- экспрэсіўнасць, выразнасць;
- пабуджальны характар.

Падстылі: інфарматыўна-публіцыстычны, тэлепубліцыстыка, ±газетны.

Жанры: рэпартаж, інфармацыйнае паведамленне, хроніка, нарыс; агляд, інтэрв'ю, замялёўкі, гутаркі.

Пазамоўныя сродкі: графічныя, спалучэнне гуку і зрокавых адлюстраванняў. Акрамя таго, у гэтым стылі актыўна выкарыстоўваюцца такія стылістычныя “ўпрыгожванні”, як анафара, паралелізм, градацыя і г.д.

Асаблівае месца ў публіцыстычным стылі займае публічнае (аратарскае) маўленне, асабліва сямі якога з'яўляецца спалучэнне голасу, інтанацыі і кінестэтыкі (сукупнасці рухаў, позы, мімікі).

Моўныя ўласцівасці:

- поўны стыль вымаўлення;
- разнастайныя лексічна-фразеалагічныя сродкі з перавагай грамадска-палітычнай тэрміналогіі;
- устойлівыя спалучэнні – “слоўныя блокі”;
- ацэначныя словы з урачыстай і адмоўнай афарбоўкай;
- выкарыстанне прыказак, прымавак;
- словы з суфіксамі іншамоўнага паходжання (-ізм; -нне);
- ужыванне адзіночналікавых назоўнікаў у форме множнага ліку;
- загадны лад дзеясловаў;
- у сінтаксісе – сінтэз кніжных і размоўных канструкцый.

Афіцыйна-дзелавы стыль выкарыстоўваецца ў дзелавых адносінах паміж дзяржавамі, людзьмі, установамі. **Функцыі:** інфарматыўная (паведамлення) і валонтатыўная (загадная).

Рысы:

- строгая дакладнасць;
- лаканічнасць;
- бязвобразнасць, адсутнасць экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці;
- неасабісты характар.

Падстылі: уласназаканадаўчы, адміністрацыйна-канцылярскі; дыпламатычны.

Жанры: закон, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты; распараджэнне, загад, заява, распіска, аўтабіяграфія; нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя.

Моўныя ўласцівасці:

- своеасаблівая лексіка і фразеалогія, пазбаўленая эмацыянальнасці: а) агульналітаратурныя словы, якія атрымалі спецыяльнае значэнне; б) канцылярызмы; в) малачастотная лексіка агульналітаратурнай мовы, актыўная ў дыпламатычным падстылі (этыкетныя звароты, маўленчыя штампы); складанаскарочаныя словы пры строгіх правілах скарачэння;
- аддзяслёўныя назоўнікі;
- інфінітыў (у значэнні імператыва);
- прыназоўнікі “па прычыне, у сувязі з..”;
- складаныя сінтаксічныя пабудовы;
- прамы парадак слоў.

Размоўны стыль – сфера нязмушанай камунікацыі ў побыце, на прадпрыемствах і г.д. Самы распаўсюджаны стыль, актыўна ўплывае на іншыя функцыянальныя стылі, асабліва на вусную форму.

Рысы:

- нязмушанасць;
- вобразнасць;
- экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць;
- сінанімічнае багацце сродкаў.

Падстылі: размова, тэлефонная размова, лісты, запіскі.

Моўныя ўласцівасці:

- размоўная лексіка і фразеалогія;
- эмацыянальна-ацэначныя словы, вобразныя словы, заснаваныя на перабольшванні і літоте;
- прастамоўная і жаргонная лексіка;
- варыянтныя сінанімічныя сродкі;
- частае выкарыстанне займеннікаў, дзеясловаў;
- іменныя тэмы;
- неўзуальнае словаўтварэнне; прыстаўкі м.функцыянаваць як самастойныя словы;
- простыя сказы, разнастайныя па мэце выказвання;
- няпоўныя сказы, эліптычныя канструкцыі;
- звароткі.

Мастацкі стыль займае асобнае месца ў сістэме стыляў, паколькі актыўна выкарыстоўвае сродкі іншых, аднак у мастацкім творы ўсе сродкі выконваюць эстэтычную функцыю: яны “малююць” карціны з жыцця грамадства і людзей, выклікаючы пэўныя пачуцці, думкі, настрой – г.зн. уздзеінічаюць на чытача.

Жанры: верш, паэма, байка, пародыя, эпіграма, раман, аповесць, апавяданне, драма, камедыя, трагедыя і г.д.

Для **мастацкага стылю** характэрны:

- вобразнасць – праз выкарыстанне разнастайных вобразна-выяўленчых сродкаў, стылістычных фігур;
- эмацыянальнасць;

- асаблівая экспрэсіўнасць — за кошт выкарыстання найбольш выразных і эмацыянальна афарбаваных адзінак усіх узроўней;
- багатыя магчымасці сінанімікі;
- шматзначнасць;
- усе тыпы сказаў;
- прамы і адваротны парадак слоў;
- ужыванне прастамоўнай, жаргоннай і дыялектнай лексікі, але ў яе эстэтычнай функцыі.

Канфесійны стыль абслугоўвае патрэбы рэлігійных інстытутаў і ўтварэнняў. Функцыянуе ў вуснай і пісьмовай форме.

Рысы:

- спецыфічная дакладнасць;
- лагічнасць выкладу
- абагульненасць;
- накіраванасць на слухача;
- тэматычнасць;
- вобразнасць;
- экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць
- выразнасць;
- павучальнасць
- пабуджальны характар.

Падстылі: уласна канфесійны і канфесійна-“папулярны”.

Жанры: літургія/імша; жыццё, малітва, пасланне і г.д.

Моўныя ўласцівасці:

- рэлігійная лексіка;
- устарэлыя словы і формы;
- дзеясловы і назоўнікі;
- пабуджальныя і апавядальныя сказы;
- звароткі;
- простыя сказы, ускладненыя аднароднымі членамі сказа.

ЛАБАРАТОРНАЯ РАБОТА

Варыянт I

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Вераб'і, грузчык, жаніцьба, казка, сшыць.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Бульбяны, бытапіс, дыспансер, нанізаны, слабы.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахакарачызаваць прынцыпы іх напісання.

Здоровье, медальон, Тетка, туристский, улыбаешься.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<i><u>Залаты</u> нярсцёнак – <u>залатое</u> сэрца</i>	
<i><u>Пустое</u> вядро – <u>пусты</u> чалавек</i>	
<i>Трамвайны <u>парк</u> – <u>парк</u> культуры і адначынку</i>	
<i><u>Трапная</u> куля – <u>трапнае</u> слова</i>	

5. Вызначыць тып фразеалагізма; падабраць сінонімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінонімы	Антонімы
<i>Хварэць душою</i>			
<i>Біць бібікі</i>			
<i>Аж пыл курыць</i>			
<i>Вачэй не спускаць</i>			
<i>Усыпаць бярозавай кашы</i>			

Варыянт II

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Загадчык, згінаць, носьбіт, пад'езд, чэшскі.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Апакаліпсіс, жалюзі, каліевы, крыху, сінанімія.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахаарактарызаваць прынцыпы іх напісання.

Батальён, кавказскі, Колос, снег, соловьи.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<u>Жалезная</u> воля – <u>жалезная</u> агарожа	
Паказаць <u>фокус</u> – аптычны <u>фокус</u>	
Дыпламатычная <u>нота</u> – <u>нота</u> незадавальнення	
<u>Прыёмныя</u> гадзіны – <u>прыёмны</u> сын	

5. Вызначыць тып фразеалагізма; падабраць сінонімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінонімы	Антонімы
<i>Ахілесава пята</i>			
<i>Кату па пяту</i>			
<i>Душа ў душы</i>			
<i>Апусціць рукі</i>			
<i>Як снег на галаву</i>			

Варыянт III

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Валер'ян, даследчык, збіць, лыжка, смяешся.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Адпаяны, арахіс, каліграфія, ніякі, пасланец.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахарактарызаваць прынцыпы іх напісання.

Бульон, пятнаццать, летчик, несвижский, пуховичский.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<i>Лівонскі <u>ордэн</u> – <u>ордэн</u> Славы</i>	
<i><u>Стальны</u> трос – <u>стальныя</u> нервы</i>	
<i><u>Востры</u> соус – <u>востры</u> нож</i>	
<i><u>Курс</u> навучання – <u>курс</u> на поўдзень</i>	

5. Вызначыць тып фразеалагізма; падабраць сінонімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінонімы	Антонімы
<i>Біць у званы</i>			
<i>Да абуха дабіць</i>			
<i>Кінуць вокам</i>			
<i>Гула асмаленая</i>			
<i>На лес гледзячы</i>			

Варыянт IV

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Здзіўляешся, касьба, лёгка, перакладчык, сход.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Дапісаны, зачытаны, ікнуць, каштарыс, рабрына.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахарактарызаваць прынцыпы іх напісання.
Ватерлоо, Крапіва, пулеметчик, смолевичский, фейерверк.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<u>Халодны</u> позірк – <u>халодная</u> вада	
<u>Лёгкі</u> ветрык – <u>лёгкая</u> каляска	
<u>Пралёт</u> журавоў – <u>лесвічны</u> пралёт	
<u>Натуральны</u> колер – <u>натуральны</u> падатак	

5. Вывзначыць тып фразеалагізма; падабраць сінанімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінанімы	Антонімы
<i>Круп шылам наеўся</i>			
<i>Белая варона</i>			
<i>Даць дыхту</i>			
<i>Вуды закідаць</i>			
<i>Ламаць галаву</i>			

Варыянт V

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Матчына, маркоцішся, моладзь, ножка, розніца.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Гліняны, нібы, развіты, ракушка, рымляне.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахарактарызаваць прынцыпы іх напісання.

Майор, Нью-Йорк, переводческий, сжать, хоровод.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<i>Вышываць на канве – канва рамана</i>	
<i>Цёплы прыём – цёплыя пальчаткі</i>	
<i>Падысці справа – важная справа</i>	
<i>Свежы хлеб – свежая навіна</i>	

5. Вывзначыць тып фразеалагізма; падабраць сінанімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінанімы	Антонімы
--------------	-------------------	----------	----------

Маладзіца як брусніца			
Гарох з капустаю мяшаць			
Блізкі свет			
Збіцца з ног			
Гады ў рады			

Варыянт VI

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

Абхазскі, зжынаць, мароз, свята, яблык.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Дачыста, заячына, індустрыя, кашляць, кулінарыя.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахакатарызаваць прынцыпы іх напісання.

Берег, июньский, сбить, стремишься, счастливый.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<i>Каралеўская <u>світа</u> – вязаная <u>світа</u></i>	
<i><u>Чэрпаць</u> ваду – <u>чэрпаць</u> веды</i>	
<i>Пракатны <u>стан</u> – псіхічны <u>стан</u></i>	
<i><u>Моцны</u> вецер – <u>моцны</u> характар</i>	

5. Вызначыць тып фразеалагізма; падабраць сінонімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінонімы	Антонімы
<i>Век-векам</i>			
<i>Як кот наплакаў</i>			
<i>Трымаць язык за зубамі</i>			
<i>На край свету</i>			
<i>Кепікі строіць</i>			

Варыянт VII

1. Затранскрыбіраваць словы згодна з нормамі сучаснага беларускага літаратурнага вымаўлення. Назваць змены, якія абумовілі гукавы склад гэтых слоў.

З'езд, знікаць, лагчына, мільён, счарсцвець.

--	--	--	--	--

2. Паставіць націск.

Забрудзіцца, кідаць, нішчымны, Скарына, статуя.

3. Запісаць словы па-беларуску мову. Ахакарызаваць прынцыпы іх напісання.

Город, календарь, пражский, сделать, Токио.

4. Размежаваць выпадкі мнагазначнасці (1) і аманіміі (2).

<i>Спартыўны <u>разрад</u> – электрычны <u>разрад</u></i>	
<i>Варожы <u>націск</u> – лагічны <u>націск</u></i>	
<i>Маленькая <u>ласка</u> – панская <u>ласка</u></i>	
<i>Папярковы <u>стос</u> – папярковая <u>душа</u></i>	

5. Вызначыць тып фразеалагізма; падабраць сінонімы і антонімы да фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізм	Тып фразеалагізма	Сінонімы	Антонімы
<i>На адной назе</i>			
<i>Аршын з шапкаю</i>			
<i>Садовая галава</i>			
<i>За пояс заткнуць</i>			
<i>Лахі пад пахі</i>			

ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ МІНІМУМ

Абсалютныя сінанімы – гэта тэрміналагічныя словы-дублеты, якія адрозніваюцца сваім паходжаннем.

Абстрактная мадэль (тэксту) – тэкст, складзены паводле шаблону, які мае інварыянтныя і варыянтныя элементы.

Агенс (выканаўца) – стваральнік дзеяслоўнага дзеяння, які рэалізуецца ў структуры сказа (тэксту) пры дапамозе розных форм назоўніка.

Агульны вопыт (камунікантаў) – веданне дэталей той падзеі, пра якую ідзе гаворка.

Адаптацыя – перапрацоўка тэксту або перанос яго ў іншы жанр.

Адрасант (моўца) – аўтар вуснага або пісьмовага паведамлення (выказвання, тэксту); удзельнік працэсу камунікацыі (камунікант).

Адрасат (слухач) – атрымальнік вуснага або пісьмовага паведамлення (выказвання, тэксту); удзельнік працэсу камунікацыі (камунікант).

Аказіянальныя (кантэкстуальныя, сітуацыйныя) сінанімы – гэта сінанімы маўлення, якія толькі ў адпаведным кантэксте становяцца блізкімі па значэнні, выражаючы адно паняцце метафарычна-вобразна.

Акт – знешні падзел тэксту на часткі (фрагменты) прыкладна роўнай вартасці ў адпаведнасці з часам і развіццём дзеяння.

Актанты – 1) кампаненты выказвання, якія абазначаюць удзельнікаў сітуацыі і дыктуюцца зместам прэдыкатаў. У семантычнай тэорыі сінтаксісу вылучаюць *семантычныя (рэальныя)* актанты – тыя, якія адлюстроўваюць элементы рэальнай сітуацыі (суб'ект, аб'ект, адрасат і г.д.), і *сінтаксічныя* актанты – члены сказа (дзейнік, дапаўненне); 2) тое ж, што і *агенс*.

Актантная мадэль – вызначэнне ўсіх тэарэтычна магчымых суадносін актантаў (іх характар, канфігурацыя, колькасць).

Актантная трансфармацыя – змены ў суадносінах паміж семантычнымі і сінтаксічнымі актантамі.

Актуалізацыя – аперацыя, якая заключаецца ў адаптацыі старога тэксту да сучаснасці з улікам новых умоў. Актуалізацыя не закранае асноўную сюжэтную лінію тэксту, захоўвае характар узаемадзеяння паміж героямі. Змяняюцца толькі час і адпаведна сацыяльны кантэкст, у якім разгортваецца дзеянне.

Актуальны падзел (тэксту) – падзел тэксту на зыходную частку паведамлення – *тэму* (вядомую інфармацыю) і на тое, пра што ідзе гаворка ў ёй – *рэму* (новую інфармацыю).

Акцэнталагічныя нормы – нормы, якія рэгламентуюць пастаноўку націску ў словах.

Алагізм – тып лагічнай (маўленчай) памылкі; парушэнне лагічных сувязей у тэксце, бяздоказныя, недакладныя высновы.

Алегорыя – іншасказальнае адлюстраванне адцягненага паняцця праз канкрэтны вобраз.

Алюзія – спасылка ў тэксце на іншыя (у тым ліку пазатэкставыя) падзеі або іх інтэрпрэтацыі, рэаліі, вопыт.

Аналіз мовы мастацкага тэксту – від моўнага аналізу, які ставіць мэтай вылучэнне і тлумачэнне семантыкі і функцый мастацка-выяўленчых сродкаў мовы: *тропаў* (эпітэтаў, метафар, параўнанняў, гіпербал, іроніі, адухаўлення, перыфразаў), *стылістычных фігур* (паралелізм, антытэза, градацыя, інверсія, эліпіс, рытарычныя звароты і пытанні), а таксама стылістычнага выкарыстання простага, ускоснага, няўласна-простага мовы, іншых сінтаксічных канструкцый і марфалагічных форм. Прэрагатавай гэтай формы аналізу з'яўляецца таксама вылучэнне *стылістычна афарбаванай лексікі*: архаізмаў, неалагізмаў, гістарызмаў, дыялектызмаў, жарганізмаў, народна-паэтычнай лексікі і фразеалогіі, эмацыянальна афарбаванай лексікі, слоў, якія маюць дачыненне да розных функцыянальна-стылістычных разрадаў.

Аналіз распаўядання (наратыўны аналіз) – вывучэнне паслядоўнасці структур апавядання.

Анатацыя – рэзюмэ, сціслы выклад зместу артыкула, кнігі, які звычайна змяшчае элемент ацэнкі і рэкамендацыі да практычнага выкарыстання.

Анахранізм – выкарыстанне слоў (тэрмінаў, паняццяў), якія не адпавядаюць гістарычнаму кантэксту.

Анафара – стылістычная фігура, звязаная з паўторам асобных гукавых спалучэнняў, слоў ці зваротаў напачатку выказвання; бывае гукавой, лексічнай і сінтаксічнай.

Антанамасія – моўны зварот, заснаваны на ўжыванні ўласнага назоўніка ў ролі агульнага.

Антынармалізатарства – адзін з прынцыпаў развіцця мовы, у аснове якога ляжыць адмаўленне яе навуковай нармалізацыі з прычыны стыхійнасці такога развіцця, немагчымага для асэнсавання.

Антытэза – мўны зварот, у якім супрацьпастаўлены процілеглыя паняцці.

Аргатызм – элемент маўлення дэкласаваных ці крымінальных асоб, які выкарыстоўваецца для стварэння бар'ера для разумення астатнімі; заўсёды маюць адценне грубасці.

Аргумент – структурны элемент развагі: тэзіс разгортваецца і даказваецца з дапамогай аргумента. Ад якасці аргументаў, пададзеных аўтарам тэксту, залежыць рэалізацыя аўтарскай задумкі. Аргументы абагульняюцца ў высновах.

Аргументацыя – доказ, абгрунтаванне выказанай думкі. Добрая аргументацыя – адна з асноўных якасцей звязнага маўлення, пераважна навуковага і афіцыйна-справавога. Адсутнасць аргументацыі – лагічная недасканаласць маўлення.

Арфаграфічныя нормы – нормы, якія рэгулююць прынцыпы правапісу і звязаны з пісьмовым маўленнем.

Арфаэпічныя нормы – нормы рэгламентуюць правільнасць вымаўлення, уплываюць на пастаноўку націска і правапіс.

Асацыяцыйныя слоўныя – устойлівыя сувязі паміж словамі, якія склаліся ў свядомасці асобнага індывіда або большасці носьбітаў мовы. Тыповыя віды слоўных асацыяцый: *паводле кантрасту* (слова *добры* выклікае слова *дрэнны*), *паводле сумежнасці* (кніга – *шытак*), *цэлае і яго частка* (птушкі – *ластаўка*) і інш. асацыяцыі адлюстроўваюць таксама моўныя адносіны: *сінтагматычныя* (*жадаць – шчасця*), *парадыгматычныя* (*медзведзяны – зайчаны*), *словаўтваральныя* (*лес – ляснік*) і г.д. Адыгрываюць істотную ролю ў выбары

слоў пры пабудове фразы: тыповыя слоўныя асацыяцыі не паўтараюцца. У асобных выпадках моўцу або слухачу даводзіцца разбураць трывіяльныя асацыяцыі, ствараць новыя сувязі.

Атрыбут – 1) факультатыўны семантычны кампанент выказвання, які выходзіць за межы яго асновы; 2) тое ж, што і *азначэнне* – залежная сінтаксічная пазіцыя ў складзе субстантыўнага словазлучэння.

Афарызмы – ўстойлівыя вобразныя выслоўі, якія характарызуюцца лаканічнасцю, перадаюць глыбокія, абагульненыя назіранні над з’явамі рэчаіснасці.

Варыянт – канкрэтнае відазмяненне або рэалізацыя моўнай адзінкі.

Варыянтнасць (варыятыўнасць) – разнастайнасць, разнатыпнасць мовы/маўлення, выкліканая рознымі ўмовамі ўжывання і адрозненнямі сацыяльнага і тэрытарыяльнага характару.

Варыятыўныя сувязі – узаемазамежныя сувязі, якія рознымі фармальнымі сродкамі выражаюць падобныя сэнсавыя адносіны.

Выказванне – комплексная сінтаксічная адзінка, якая мае канкрэтны сэнс, структуру і фармальную арганізацыю; адзінка маўлення, маўленчая рэалізацыя сказа шляхам лексічнага напаўнення структурнай схемы (мадэлі) сказа; зместавы бок сказа як шматаспектнай адзінкі мовы і маўлення.

Высновы – структурны элемент развагі, які змяшчае абагульненне пададзеных аргументаў, што даказваюць або абвяргаюць тэзіс. Высновы кампазіцыйна заканчваюць структуру тэксту, але існуюць тэксты, у якіх высновы не сфармуляваныя, паколькі не выклікаюць сумненняў.

Газетызмы – гэта ўзнаўляльныя канструкцыі, якія дазваляюць хутка атрымліваць і асэнсоўваць інфармацыю.

Гіпербала – вобразнае выражэнне, якое змяшчае непамернае перабольшванне памеру, моцы, значэння чаго-небудзь.

Градацыя – такое размяшчэнне слоў, пры якім кожнае наступнае змяшчае больш моцнае значэнне, за кошт чаго ўзрастае агульнае ўражанне ад усёй групы слоў.

Граматычныя нормы – нормы, якія вызначаюць ужыванне пэўнай формы слова, прынцыпы словаўтварэння, спалучальнасць слоў.

Гутарковыя (размоўныя) словы і выразы – гэта сродкі вуснай і пісьмовай мовы, да якіх належаць бытавыя, размоўныя, прастамоўныя, грубыя вульгарныя словы і выразы і, часткова, дыялектызмы.

Дакладнасць паняццёвая – гэта адпаведнасць зместу маўлення той сістэме паняццяў, якая прысутнічае ў маўленні і замацавана ў мове.

Дакладнасць прадметная – камунікатыўная якасць маўлення, якая ствараецца праз экстралінгвістычную сувязь *маўленне* – *рэчаіснасць* і выяўляецца праз яго адпаведнасць паміж зместам і складам рэалій, адлюстраваных ў маўленні.

Дапасаванне – від падпарадкавальнай сувязі, якая выражаецца ў падабенстве формы залежнага слова да формы галоўнага слова ў родзе, ліку і склоне.

Дарэчнасць кантэкстуальная – ўжыванне ў межах кантэксту аднародных паводле функцыянальна-стылістычнай афарбоўкі і эмацыянальна-экспрэсійнай насычанасці моўных сродкаў.

Дарэчнасць сітуацыйная – камунікатыўная якасць маўлення, звязаная а з адборам моўных сродкаў, адпаведных канкрэтнай маўленчай сітуацыі, калі ўлічваецца не толькі тэма выказвання/тэксту, але і ўмовы, пры якіх падзея адбываецца ці пра якія ідзе гаворка, а таксама характарыстыкі ўдзельнікаў гаворкі.

Дарэчнасць стылявая – гэта ўжыванне моўных сродкаў у межах пэўнага кантэксту згодна з іх функцыянальна-стылістычнай прыналежнасцю і эмацыянальна-экспрэсіўнай насычанасцю.

Дарэчнасць уласна-псіхалагічная (асобасна-псіхалагічная) – выкарыстанне моўных адзінак адпаведна сітуацыі, з улікам характару суб'едніка, што мае непасрэдную сувязь з маўленчымі паводзінамі, маўленчым этыкетам – дарэчнай рэалізацыяй моўных сродкаў у працэсе камунікацыі.

Двухсэнсоўнасць – тое, што дазваляе некалькі інтэрпрэтацый або дае магчымасць надзяляць пэўны тэкст некалькімі сэнсамі.

Дыялог – від вуснага (радзей – пісьмовага) маўлення, які характарызуецца зменай выказванняў двух або некалькіх (у гэтым выпадку выкарыстоўваецца тэрмін *палілог*) моўцаў. Рэплікі (выказванні) камунікантаў звязаны паміж сабой па сэнсу і складаюць *дыялагічнае адзінства*, таму дыялог – від звязнага маўлення (тэксту). У дыялогу істотнае значэнне набываюць сітуацыя, жэст, міміка, інтанацыя; для дыялога з'яўляюцца характэрнымі некаторыя стылістычныя асаблівасці: пытанні, заклікі, эліптычныя канструкцыі, часціцы і выклічнікі, звароткі.

Дэнатат – прадмет, падзея, з'ява, сітуацыя або іх сукупнасць, пазначаныя моўнымі знакамі; элемент экстэнсійнага зместу.

Дыктум – адносіны зместу выказвання (тэксту) да рэчаіснасці.

Дыскурс – тэкст у сацыяльным кантэксце, які стварае ўяўленне пра ўдзельнікаў і ўмовы камунікацыі; выказванне, якое разглядаецца з пункту гледжання механізма-стваральніка. Вядомы таксама такія азначэнні дыскурса, як «звязнае маўленне» (Харыс); «*тэкст выказвання*» (ван Дэйк); «*звязны тэкст*» (Белерт), што дазваляе ў асобных выпадках ўжываць тэрміны «*тэкст*» і «*дыскурс*» як сінонімы, паколькі дыскурс – гэта (таксама як і тэкст) дзейнасць, феномен і функцыя адначасова, але ў дыскурсе дзейнасць звужаецца да яе сацыяльных маўленчых праяў.

Дыскурсія – сацыяльна-дыферэнцаваная маўленчая практыка.

Дыстанцыя – пазіцыя моўцы ў дачыненні да выказвання (выказванняў, персанажаў).

Дыялагічнае адзінства – структурна-сэнсавая супольнасць, тэкст двух і больш камунікантаў, які забяспечваецца семантычна (наяўнасць адной тэмы, згода/нязгода суразмоўцы) і структурна (паслядоўнасць узаемазвязаных выказванняў).

Дэкупаж – падзел тэксту на часткі (акты, карціны, сцэны і г.д.).

Жаргонныя словы (жарганізмы) – гэта пераасэнсаваныя, часам скажоныя фанетычна словы агульнанароднай мовы, якія ўжываюцца ў гутарковай маўленні людзей, аб'яднаных сумесным заняткам ці агульнымі.

Замалёўка – невялікі апісальны тэкст, звычайна – мастацкі пейзаж.

Збыткоўнасць – празмернае «багацце» знакаў у тэксце (дыскурсе) – уласцівасць знакаў паўтараць адну і тую ж інфармацыю, уключаючы яе ў розныя фармальныя і зместавыя сістэмы.

Зварот – граматычна арганізаваная група слоў у складзе сказа (сказаў у складзе тэксту), якая называе сітуацыю, падзею.

Звязнае маўленне – 1) дзейнасць моўцы, працэс рэпрэзентацыі думкі; 2) тэкст, выказванне, прадукт маўленчай дзейнасці; 3) назва раздзела метадыкі развіцця звязнага маўлення.

Звязнасць тэксту – гармонія і адсутнасць супярэчнасцяў паміж элементамі тэксту, калі актанты не змяняюць суадносіны паміж зыходным і заключным сказамі.

Змест (тэксту) – сукупнасць сэнсаў (катэгарыяльных і фенаменалагічных), тыпаў, відаў, аспектаў зместу, якія могуць выражацца як у сваім індывідуальным (структурным, аналітычным), так і ў функцыянальным прачытанні.

Ілакуцыйная сіла (тэксту) – эфект ўздзеяння тэксту на аўдыторыю.

Ілакуцыя – фрагмент семантыкі выказвання, які змяшчае інтэнцыю адрасанта.

Імпліцытны змест (тэксту) – змест, які маецца на ўвазе, выражаны апасродкавана

Інварыянт – элемент сістэмы асобна ад яго канкрэтных рэалізацый.

Інверсія – адваротны парадак слоў у сказе, які ўзмацняе выразнасць маўлення.

Інертнасць слоў – паслабленая тэндэнцыя пры выбары слоў адным з камунікантаў – выкарыстанне першага слова, якое прыходзіць на розум, пры канструяванні сказаў, без выбару найбольш дакладнага, адэкватнага слова.

Індэкс – знак (тэкст, дыкурс) у дынамічнай (у тым ліку прасторавай) сувязі з індывідуальным аб'ектам, з аднаго боку, і яго сэнсам або памяццю асобы (чытача, гледача, аўтара), для якой ён з'яўляецца знакам, з другога боку.

Інтэнцыйны стымул – некаторы феномен, які набывае грамадскае значэнне.

Інтэнцыя – мэта выказвання (паведамлення); камунікатыўны намер. Звычайна вылучаюць наступныя тыпы маўленчых інтэнцый:

1) *супрацьстаянне* – выказванне, якое выражае пазіцыі або дзеянні аднаго з бакоў (аднаго з камунікантаў, групы камунікантаў), скіраваныя супраць пазіцый або дзеянняў другога боку;

2) *пагроза* – выказванне, якое змяшчае заявы аб магчымых дзеяннях пагражальнага характару;

3) *абвінавачанне* – выказванне, якое змяшчае ўказанне на рэалізацыю супрацьпраўнага, амаральнага дзеяння;

4) *выкрыццё* – выказванне, якое ставіць мэтай пошук негатыўных якасцей або намераў;

5) *крытыка* – выказванне, якое змяшчае негатыўную характарыстыку з мэтай абуджэння да змянення сітуацыі;

6) *дэманстрацыя сілы* – выказванне, у якім выражаецца магчымасць у той або іншай ступені супрацьстаяць пагрозе, падкрэсліваюцца якасці, неабходныя для стварэння супраціўлення;

7) *адхіленне абвінавачання* – выказванне, якое змяшчае адмаўленне негатыўных дзеянняў або намераў;

8) *пабуджэнне* – выказванне, якое змяшчае зварот з мэтай выклікаць пэўныя дзеянні, замацавацца ў пэўнай пазіцыі (можа выражацца як *нейтральны зварот*, *патрабаванне* і *прамы заклік да дзеяння*);

9) *ухваленне* – выказванне, якое кваліфікуецца як пазітыўная характарыстыка моўцам дзеянняў, якасцей, намераў іншых людзей (*прамое ўхваленне*) або ўласных дзеянняў, пачуццяў, намераў (*ускоснае ўхваленне*).

Інтэрпрэтацыя (тэксту) – крытычны падыход чытача (гледача, аўтара) да тэксту з мэтай вытлумачэння яго сэнсу і значэння; (пры перакладзе) рэалізуецца адначасова як разумовая і творчая дзейнасць, звязаная з захаваннем сутнасці арыгінальнага тэксту і зменай яго формы згодна з перакладчыцкай устаноўкай, а таксама ў залежнасці ад спосабу прачытання зыходнага тэкставага матэрыялу. Інтэрпрэтацыя як працэс вызначае існаванне пэўнай схемы дачынення аўтара і перакладчыка, складаны працэс расшыфроўкі арыгінала, першапачатковую апрацоўку і кадзіраванне, прычым расшыфроўка заключаецца ў паслядоўнай змене фаз аналізу, якія ахопліваюць розныя этапы.

Інтэрсуб'ектнасць (інтэрсуб'ектная карціна свету) – адлюстраванне спецыфікі суб'ектнага (міжасабовага) узаемадзеяння ў плане зместу моўных знакаў.

Інтэртэкстуальнасць (інтэртэкстуальная карціна свету) – адлюстраванне ўзаемазвязі і ўзаемазалежнасці тэкстаў, якое выяўляе іх зместавы і прагматычны патэнцыял.

Інтэрферэнцыя – узаемадзеянне і ўзаемаўплыў моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму, якія складаюцца або пры шчыльных моўных кантактах, або пры індывідуальным засваенні няроднай мовы.

Іронія – слова ці выраз, ужытыя ў сэнсе, супрацьлеглым прамому, з мэтай насмешкі.

Ірэальнае – від дыскурса, дзе фігуруюць персанажы і падзеі, якія існавалі спачатку толькі ў аўтарскім уяўленні, а потым ужо сталі разумецца і з дапамогай уяўлення чытача (гледача).

Кагезія (счапленне) – 1) сувязь паміж эпізодамі тэксту; спосаб, з дапамогай якога забяспечваецца спалучэнне фрагментаў у тэксце – каардынацыя і падпарадкаванне розных элементаў тэксту аўтарскай задуме; 2) матыў (тэкст, інтэрмедыя, каментар), які ставіць мэтай забеспячэнне сувязі паміж рознымі сцэнамі.

Кагерэнтнасць – тэкстаўтваральная сувязь паміж сказамі, якая закранае ўсе віды граматычных і семантычных адносін у межах тэксту, сэнсавае адзінства структур свядомасці.

Кагнітыўная сістэма – ментальны канцінуум, які складаецца з мноства ментальных схем, звязаных паміж сабою па законах падпарадкавання; сукупнасць ведаў, якія захоўваюцца ў доўгачасовай памяці камуніканта. Змяшчае тры тыпы інфармацыі:

- 1) пра навакольны свет і самога камуніканта (канцэптуальная інфармацыя);
- 2) пра мову (ментальны лексікон);
- 3) пра стадыі збору і апрацоўкі інфармацыі (працэдурная інфармацыя).

Кадыфікацыя – экспліцытная і аб’ектываваная форма грамадскага прызнання пэўнай моўнай з’явы як нарматыўнай.

Каментар – тлумачальная заўвага да тэксту.

Кампазіцыйныя памылкі – неадпаведнасць тэксту аўтарскай задуме і плану, значныя пропускі ў выкладзе зместу тэксту, якія вядуць да скажэння сюжэту, адсутнасць сувязей паміж часткамі тэксту, няўдалы пачатак або завяршэнне тэксту, адсутнасць высноў у тэксце-разважанні і інш.

Кампетэнцыя – веданне сістэмы правілаў, якімі карыстаюцца камуніканы.

Камуніканы – удзельнікі працэсу зносін.

Камунікатыўная задума – планаванне адрасантам магчымасці выкарыстання пэўнай паслядоўнасці відаў маўленчай дзейнасці (семантычных, сігматычных, сінтаксічных, прагматычных) у канкрэтнай сітуацыі моўных зносін.

Камунікатыўны кодэкс – пастулаты асэнсаванай і мэтанакіраванай маўленчай дзейнасці, якія рэгламентуюць камунікатыўныя мэты выказвання (ілакутыўныя сілы) і змест прапазіцыі. Г.П. Грайс прапануе наступныя правілы камунікацыі: *максіма паўнаты інфармацыі, максіма якасці інфармацыі, максіма рэлевантнасці і максіма манеры.*

Камунікатыўны намер – намер адрасанта выкарыстаць у якасці камунікатыўнай пэўную колькасць (усе) сіл маўленчага ўздзеяння дыскурса для вырашэння маўленчай (немаўленчай) задачы паведамлення.

Камунікатыўныя якасці маўлення – вартасці стылістычна адэкватнага генеравання маўлення і тэксту:

дакладнасць маўлення – адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання сэнсу паведамлення;

лагічнасць маўлення – адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання законам логікі;

правільнасць маўлення – фактычная і камунікатыўная адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання найбольш устойлівым, традыцыйным рэалізацыям моўнай сістэмы, выбраным і замацаваным у працэсе сацыяльнай камунікацыі;

багацце маўлення – адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання камунікатыўнаму кодэксу і эстэтычнаму густу адрасата;

выразнасць маўлення – здольнасць да ўвасаблення і ўзмацнення актуалізаванай аўтарам задумы выказвання пры дапамозе эстэтычных эфектаў маўлення;

чысціня маўлення – адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання стылістычнаму кантэксту паведамлення;

сцісласць маўлення – здольнасць да перадачы думкі пры дапамозе найменшай колькасці слоў;

дарэчнасць маўлення – адпаведнасць актуалізаванай аўтарам задумы выказвання яго рэляцыйным (семантычным) ролям.

Канверсія – спосаб выражэння суб’ектна-аб’ектных адносін у эквівалентных па сэнсу сказах тэксту.

Кансітуацыя – маўленчыя абставіны, у якіх рэалізуецца выказванне. Кансітуацыя ўключае *маўленчы кантэкст і агульны вопыт* удзельнікаў

камунікацыі. Тэрмін складаецца з двух – «кантэкст» і «сітуацыя», якія могуць ужывацца і асобна.

Канатацыя – любы кампанент, які ўдакладняе дэнататыўны і граматычны змест тэксту і надае яму экспрэсіўную функцыю.

Кантэкст – сукупнасць абставін, якія суправаджаюць перадачу тэкставай інфармацыі і ствараюць умовы, спрыяльныя для разумення яго сэнсу. У мастацкіх тэкстах вылучаюць наступныя тыпы кантэкстаў:

1) *інфарматыўныя* – гаворка ідзе пра пэўныя падзеі, учынкi, факты; кампазіцыйная база такіх кантэкстаў – ланцуг прэдыкатаў у форме прошлага часу закончанага трывання, прамы парадак слоў, наяўнасць недзеяслоўных сродкаў выражэння часу.

2) *псіхалагічныя* – гаворка ідзе пра знешнія праявы ўнутраных (псіхалагічных) адчуванняў герояў; такія кантэксты эмацыянальныя, дынамічныя, наратыўныя – пачуццi герояў перадаюцца праз пераменныя дзеянні або станы: радасць, захапленне, трывога, задавальненне, чаканне і інш., якія ўзнікаюць пад уплывам думак, разважанняў, успамінаў герояў. Псіхалагічныя кантэксты з'яўляюцца тыповымі для аўтарскага маўлення і характарызуюць мастацка-выяўленчы спосаб адлюстравання рэчаіснасці.

Канцылярызм – выкарыстанне слова, звароту, фразы, якія звычайна ўжываюцца ў афіцыйна-справавых тэкстах, у «канцылярскім» стылі, у неўласцівых кантэкстах: *Дзяўчынка, ты на якім пытанні плачаш?*

Канцэпт – сфармуляваная ідэя тэксту (дыскурса).

Кароткі змест (plot outline) – рэзюмэ гісторыі, пра якую ідзе гаворка ў тэксце.

Карэляцыя – узаемная адпаведнасць, узаема сувязь і ўзаемаабумоўленасць моўных элементаў.

Катэгорыяльны тып (зместу тэксту) – план зместу, які адлюстроўвае ідэальныя з'явы і вобразы.

Катэгорыі (моўныя) – найбольш агульныя, фундаментальныя паняцці, якія адлюстроўваюць істотныя заканамерныя моўныя сувязі і адносіны мовы, пазнання і рэальнай рэчаіснасці.

Катэгорыі тэксту – групы элементаў тэксту, якія вылучаюцца на падставе агульных прыкмет. Звычайна вылучаюцца наступныя тэкставыя катэгорыі:

1) *Падзельнасць* – магчымасць падзелу тэксту як у фармальным (архітэктанічным), так і ў зместавым (кампазіцыйным) плане.

2) *Звязнасць* – зліццё семантычна самастойных асобных фрагментаў у адзінае кагерэнтнае поле.

3) *Праспекцыя* – выражэнне інфармацыі, якая будзе падрабязна выкладацца ў наступных частках тэксту, перавод дзеяння ў рэгістр будучага часу; чаканне наступных падзей; забяганне наперад (flash forward).

4) *Рэтраспекцыя* – выражэнне інфармацыі, якая падрабязна выкладалася ў папярэдніх частках тэксту, вывядзенне дзеяння з сюжэтнага цяперашняга часу; зварот да падзей, якія ўжо калісьці адбыліся; забяганне назад (flash back).

5) *Лакальна-тэмпаральная аднесенасць (хранатон)* – наяўнасць трох каардынат: суб'екта паведання, часу і месца.

6) *Канцэптуальнасць* – абавязковая наяўнасць канцэпту, галоўнай ідэі тэксту; падзел інфармацыйнай плыні тэксту на *зместава- фактычную* («што адбываецца ў тэксце?») і *канцэптуальную* («навошта яно адбываецца?») інфармацыю.

7) *Інфарматыўнасць* – падпарадкаванасць агульных і прыватных сродкаў і функцый тэксту выкананню адзінай задачы – перадачы інфармацыі.

8) *Завершанасць* – вынік завяршэння працэсу спараджэння тэксту.

9) *Мадальнасць* – выбар аўтарам тэксту з бясконцага мноства прадметаў і з’яў тых прыкмет, якія адпавядаюць яго светабачанню.

10) *Прагматычная скіраванасць* – пабуджэнне чытача да рэакцыі ў адказ.

Кіраванне – від падпарадкавальнай сувязі, якая выражаецца ў далучэнні да галоўнага слова назоўніка ва ўскосным склоне з прыназоўнікам або без яго.

Класіфікацыі тэкстаў – сістэмы сузалежных тэкстаў, складзеныя для ўяўлення месца тэксту ў сістэме мовы. *Тэматычныя класіфікацыі* групуюць тэксты паводле іх зместу. *Лінгвістычныя класіфікацыі* аб’ядноўваюць тэксты ў залежнасці ад іх структурнай базы – пачатковых структур, здольных разгортвацца ў тэкст шляхам паслядоўных «ланцужкоў» (моўных сродкаў, сказаў і г.д.). Класіфікацыя, прапанаваная Э.Верліхам, мае наступны выгляд:

1) *дэскрыптыўныя (апісальныя)* – тэксты аб зменах у прасторы;

2) *наратыўныя (апавядальныя)* – тэксты аб зменах у часе;

3) *тлумачальныя* – тэксты аб паняццевых уяўленнях моўцы;

4) *аргументатыўныя* – тэксты аб канцэптуальным змесце выказванняў моўцы;

5) *інструктыўныя* – тэксты, якія змяшчаюць заканадаўчыя тэзісы.

Універсальная лінгвістычная класіфікацыя тэкстаў дазваляе адлюстравачь розныя ўласцівасці і складнікі тэксту:

1) *характар пабудовы тэксту* (ад 1-й, ад 2-й ці ад 3-й асобы);

2) *характар перадачы чужога маўлення* (простая мова, ускосная мова, няўласна-простая мова);

3) *колькасць камунікантаў* (маналог, дыялог, палілог);

4) *функцыянальна-сэнсавое прызначэнне* (функцыянальна-сэнсавы тып маўлення: апісанне, апавяданне, разважанне);

5) *тып сувязі паміж сказамі* (ланцужковая, паралельная, змешаная, далучальная);

6) *экстралінгвістычнае поле* (функцыянальна-стылістычнае прызначэнне тэксту).

Ключавое слова – сэнсавы цэнтр складаных моўных знакаў (сказа, тэксту, гіпертэксту).

Ключавы аб’ект – тэматычны аб’ект (аб’екты); прадметна-арыентаваная тэма (падзея); элемент тэмы (разам з ключавым суб’ектам).

Ключавы суб’ект – тэматычны суб’ект (суб’екты), якія адзначаны ў тэксце як ўдзельнікі падзеі і ствараюць тэматычнае поле тэксту; элемент тэмы (разам з ключавым аб’ектам).

Кніжныя словы і выразы – гэта словы і выразы пераважна пісьмовай мовы, у склад якіх уваходзіць тэрміналагічная, грамадска-палітычная, газетная, паэтычная, устарэлая лексіка і фразеалогія.

Красамоўства – сродак пераканання людзей, уздзеяння на іх значнасцю зместу маўлення, сілай логікі, аргументацыі, пачуцця, вобразнасцю мовы, выразнасцю вымаўлення.

Крылатыя выслоўі – трапныя, устойлівыя словы, цытаты, афарызмы і выразы, якія атрымалі пашырэнне ў жывой мове.

Культура маўлення – 1) сукупнасць і сістэма маўленчых камунікатыўных якасцей; 2) навука аб сукупнасці і сістэме камунікатыўных якасцей маўлення.

Культура мовы – гэта ступень развіцця, багацце лексікі і сінтаксіса, разнастайнасць семантыкі ды інтанацый.

Лагічнасць паняццыйная – гэта адлюстраванне структуры лагічнай думкі і лагічнага яе развіцця ў семантычных сувязях элементаў мовы ў маўленні.

Лагічнасць прадметная – гэта адпаведнасць сэнсавых сувязей і моўных адзінак у маўленні сувязям і адносінам прадметаў і з’яў у рэчаіснасці.

Лексічныя памылкі – памылкі ў выбары і выкарыстанні слоў: неадпаведнасць лексічнага значэння слова кантэксту і семантычнаму полю, выкарыстанне дыялектных і прастамоўных слоў у літаратурным маўленні, нематываванае выкарыстанне слоў розных стылявых рэгістраў і эмацыянальна-ацэнных слоў, паўторы аднолькавых або роднасных слоў, памылковае ўжыванне слоў з фразеалагічна звязаным значэннем, няўдалае выкарыстанне вобразаў, парушэнне спалучальнасці слоў, шматслоўе і інш.

Лінгвістыка маўлення – раздзел мовазнаўства, які вывучае працэсы ўтварэння і ўспрымання маўлення. Падзяляецца на *лінгвістыку маўленчай дзейнасці і маўленчых актаў і лінгвістыку тэксту*.

Лінгвістыка тэксту – напрамак лінгвістычных даследаванняў, аб’ектам вывучэння якога з’яўляюцца правілы пабудовы звязнага тэксту і яго сэнсавыя катэгорыі.

Літота (“прастата”) – вобразнае выражэнне, якое змяшчае непамернае перабольшванне памеру, моцы, значэння чаго-небудзь.

Мадальнасць – катэгорыя са значэннем адносінаў моўцы да зместу выказвання (тэксту) і адносінаў зместу выказвання да рэчаіснасці – праяўленне пазіцыі лідэра камунікацыі ў дачыненні да сваіх выказванняў – згоды або дыстанцыі ў дачыненні да дыскурса. Катэгорыя развіваецца ў паняццях «дыктум» і «модус» (Балі, Вінаградаў).

Мадэлі генеравання маўлення – схематычныя адпаведнікі стратэгіі тэкстаўтварэння; звычайна вылучаюць 3 тыпы такіх мадэляў:

1) *узроўневыя* – лінейная стадыя вылучаецца адпаведна пэўнай моўнай падсістэме (фаналогія, лексікалогія, сінтаксіс і г.д.), якая ўступае ў дзеянне на пэўным этапе спараджэння маўлення;

2) *цыклічныя* – дазваляюць акрэсліць тыя або іншыя этапы, цыклы спараджэння маўлення;

3) *інтэграцыйныя* – змяшчаюць указанне на ўведзены ў працэс спараджэння маўлення новы ўзровень, які дастасуецца да вылучэння паслядоўных стадый гэтага працэсу.

Макракантэкст – акружэнне пэўнай адзінкі тэксту, якое дазваляе вызначыць яе агульнатэкставыя функцыі.

Марфалагічныя памылкі – від граматычных памылак: парушэнне ўтварэння граматычных форм, скажэнне марфалагічнага складу слоў, памылковае ўтварэнне склонавых форм, выкарыстанне залішняга суфікса або страта патрэбнага і інш.

Матывацыя – апісанне або ўказанне на псіхалагічныя, інтэлектуальныя, метафізічныя і іншыя прычыны, дзякуючы якім персанаж прымае тую або іншую лінію паводзін.

Маўленне – дзейнасць чалавека, якая заключаецца ў зносінах з іншымі людзьмі, у выражэнні і перадачы думак пры дапамозе тых ці іншых моўных сродкаў.

Маўленчае асяроддзе – маўленне, якое ўспрымае чалавек у натуральных умовах: маўленне членаў сям’і, сяброў і знаёмых, мова радыё і тэлебачання і г.д. Можна быць аднамоўным і шматмоўным, дыялектным і літаратурным.

Маўленчая дзейнасць – сума актаў вымаўлення і разумення.

Маўленчы слых – атаясамленне ў маўленчай плыні асобных гукаў маўлення, якое забяспечвае разуменне слоў і размежаванне іх значэнняў.

Маўленчы этыкет – правілы маўленчых паводзін, якія абавязваюцца на нацыянальныя і інтэрнацыянальныя традыцыі і адносіны і рэалізуюцца ў сістэме ўстойлівых формул і выразаў ва ўмовах «ветлівага» кантакту з суразмоўцамі. Прыклады сітуацый: сустрэча, знаёмства, запрашэнне, развітанне, падзяка і інш. Маўленчы этыкет дазваляе ўсталёўваць кантакт з суразмоўцамі ў пэўнай танальнасці: сродкі маўленчага этыкету разгортваюцца ў пэўны сінанімічны рад, дамінанта якога робіцца прыдатнай да ўсіх сітуацый; напрыклад, дамінанта «*да пабачэння*»; сінанімы: *да сустрэчы, усяго добрага, усяго найлепшага, заставайцеся здаровы, бывайце здаровы*.

Маўленчыя памылкі – парушэнні норм і традыцый у выкарыстанні слоў, утварэнні граматычных форм, пабудовы словазлучэнняў, звышфразавых адзінстваў, а таксама парушэнні камунікатыўнай мэтазгоднасці, патрабаванняў стылістыкі і культуры мовы. Віды маўленчых памылак: *лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, памылкі словаўтварэння, стылістычныя*. Да гэтага пераліку не маюць дачынення лагічныя, кампазіцыйныя і фактычныя памылкі.

Метанімія – моўны зварот, заснаваны на знешняй ці ўнутранай сувязі паміж двума прадметамі ці з’явамі: а) назвы матэрыялу і зробленага з яго прадмета, б) назвы месца дзеяння і дзейнай асобы, в) назвы прыметы і самога прадмета.

Метафара – моўны зварот, заснаваны на падабенстве 2-х прадметаў ці з’яў у якіх-небудзь адносінах; падзяляюцца на моўныя (мёртвыя, аканямелыя), паэтычныя і індывідуальна-аўтарскія метафары, часцей ужываюцца ў мове мастацкай літаратуры і публіцыстыкі.

Мікраконтэкст – мінімальнае акружэнне адзінкі, у якім яна ўключаецца ў агульны сэнс пэўных фрагментаў тэксту і рэалізуе сваё значэнне.

Мікратэкст – 1) фрагмент тэксту; 2) тэкст, складнікі якога мінімізуюцца і падаюцца ў сціслай форме.

Мінімальная адзінка (minimal unit) – «атам сэнсу», мінімальны знак, адлюстраваны ў прасторы і часе.

Мова – сістэма знакаў, якая з’яўляецца сродкам чалавечых зносін, мыслення, выразаў і пісьма.

Модус – стаўленне адрасанта да зместу выказвання (тэксту).

Моўны знак – слова, сказ, тэкст, від слоўнай творчасці; самастойная адзінка маўленчай дзейнасці, якая вызначаецца шматпланавасцю, цэльнасцю, адзінствам формы і зместу; самастойны элемент маўленчай камунікацыі і моўнага працэсу; паводле ступені самастойнасці (шматпланавасці значэння) і дыяпазону функцый (шматпланавасці значнасці) адрозніваюць *простыя* (слова, сказ / выказванне, абзац / фраза) і *складаныя* (тэкст, газета, часопіс) моўныя знакі.

Намінацыя – называнне як працэс і вынік.

Неалагізмы – словы, якія называюць новыя паняцці з розных галін дзейнасці чалавека і яго жыцця; падзяляюцца на агульнамоўныя, якія звычайна пераходзяць у разрад агульнаўжывальных, і аўтарскія (індывідуальна-стылістычныя, аказіянальныя).

Нейтральныя словы і выразы – моўныя адзінкі, якія называюць розныя прадметы, з’явы, паняцці, але не даюць ім ацэнкі.

Недаказ – наўмысны абрыў выказвання, які перадае эмацыянальнасць, усхваляванасць маўлення і мае на ўвазе, што чытач/слухач здагадаецца аб невыказаным.

Нестылістычныя памылкі – памылкі, якія ўзнікаюць на моўных узроўнях і звязаны з парушэннямі іх структурных асаблівасцей.

Норма – 1) сукупнасць найбольш устойлівых, традыцыйных рэалізацый моўнай сістэмы, выбраных і замацаваных у працэсе сацыяльнай камунікацыі; 2) сукупнасць стабільных, уніфікаваных моўных сродкаў і правіл іх выкарыстання, якія свядома фіксуюцца і культывуюцца грамадствам, спецыфічная прымета літаратурнай мовы, абавязковы атрыбут мовы на ўсіх этапах яе развіцця. Норма неаднародная па складу сваіх фармальных элементаў. Ядро нормы – стылістычна нейтральныя, а значыць – найбольш ужывальныя моўныя з’явы. Перыферыя – архаічныя, функцыянальна і тэрытарыяльна маркіраваныя моўныя элементы, ужывальныя ў межах літаратурнай нормы. Нормы падзяляюцца на *лексічныя, граматычныя (марфалагічныя і сінтаксічныя), арфаграфічныя, арфаэпічныя і акцэнталагічныя*.

Падтэкст – псіхалагічны (псіхааналітычны) адбітак, пакінуты аўтарам з мэтай устанавіць дыстанцыю паміж тым, што ўспрымае чытач, і тым, пра што ідзе гаворка ў тэксце.

Пазатэкставае (non-textual) – сукупнасць тэкстаў, створаных раней за дадзены тэкст, якая можа істотна ўплываць на яго змест.

Пазіцыя (аўтара) – псіхалагічны і маральны пункт погляду аўтара ў тым або іншым пытанні, спосаб яго разгляду.

Парадак слоў – тыповае адноснае размяшчэнне словаформ у іх канкрэтных функцыях – дзейніка і выказніка, дяслова і дапаўнення і г.д. Парадак слоў выконвае адпаведныя функцыі, і таму не з’яўляецца замацаваным, фіксаваным.

Парадыгматычныя адносіны – міжзнакавыя адносіны розных узроўняў (фанетычнага, лексічнага, марфалагічнага, сінтаксічнага, семантычнага) у моўнай сістэме.

Паралексы – такія словы беларускай і рускай моў, якія пры адносным сэнсавым і фармальным падабенстве характарызуюцца пераважна нерэгулярнымі адрозненнямі ў фанетычнай і марфалагічнай структуры, слова- і формаўтварэнні, націску.

Паралелізм – стылістычная фігура, заснаваная на аднолькавай сінтаксічнай пабудове суседніх сказаў – аднолькавае размяшчэнне членаў сказа ў іх.

Паранамазія – стылістычны прыём, які заключаецца ў збліжэнні блізкіх па гучанню слоў у межах аднаго кантэксту, што дазваляе выявіць семантычныя і стылістычныя якасці кожнага слова.

Параўнанне – моўны зварот, які выкарыстоўваецца для паяснення адной з’явы праз іншую; гэта сродак распазнавання, пазнавання, успрымання рэчаў.

Паранімы – словы, падобныя па гучанню і марфалагічнаму складу, але з розным лексічным значэннем: *эфектны – эфектыўны, ордэн – ордэр, дыялектны – дыялекталагічны – дыялектычны*. Паранімічныя словы

Парцэляцыя – інтанацыйны падзел тэксту, пры якім пэўным яго кампанентам надаецца больш-менш самастойнае (падкрэсленае, узмоцненае) значэнне.

Паслядоўнасць (ланцужок) – адзінка тэксту, якая ўключае як мінімум тры сказы, кожны з якіх можна раскласці на актант і прэдыкат; сегмент, які стварае ў чытача (гледача, слухача) уяўленне аб закончаным цэлым тэксце.

Пераклад – гэта перадача інфармацыі, якая змяшчаецца ў пэўным моўным творы, сродкамі іншай мовы.

Пераклад міжмоўны – інтэрпрэтацыя (тлумачэнне) вербальных знакаў вербальнымі знакамі іншай мовы, што ўключае некалькі аспектаў: 1) працэс трансфармацыі арыгінальнага тэксту на іншую мову, 2) вынік гэтага працэсу, 3) від мастацкай творчасці.

Пераклад міжсеміятычны – інтэрпрэтацыя вербальных знакаў невербальнымі знакавамі сістэмамі.

Пераклад унутрымоўны – інтэрпрэтацыя вербальных знакаў пры дапамозе іншых у той жа мове.

Перыфраза – апісальны мўны зварот, у якім замест назвы прадмета ці з’явы апісваюцца яго істотныя прыметы ці ўказваецца на іх характэрныя рысы.

Перыяд – сінтаксічнае і рытміка-інтанацыйнае ўтварэнне, якое складаецца з дзвюх частак, якія адрозніваюцца аб’ёмам (першая значна пераўзыходзіць другую), мелодыкай і рытмам (першая частка вымаўляецца больш высокім тонам, з моцным яго ўзрастаннем да паўзы, паскораным тэмпам; як правіла, яна падзяляецца на рытмічныя фрагменты; другая частка, пасля паўзы, вымаўляецца з рэзкім паніжэннем тону, рытм запавольваецца).

Плеаназм – шматслоўе, збыткоўнае дубліраванне інфармацыі, якое адбываецца пры перасячэнні ў адным кантэксце слоў з перасякальным аб’ёмам значэння; можа выражацца ў паўтарэнні аднолькавых думак, апісанняў і іншых элементаў тэксту.

Поле (семантычнае) – сукупнасць моўных (пераважна лексічных) адзінак, якія злучаны агульным зместам і адлюстроўваюць прадметнае, сэнсавое або функцыянальнае падабенства пэўных з’яў.

Працэс перакладу

Рэчаіснасць	Аўтар		Перакладчык		Чытач
	а) адбор	тэкст адрасатны з ацэнчнасцю	а) чытанне і разуменне	тэкст на роднай мове з	а) чытанне і разуменне

	б) выражэнне		б) выражэнне	ацэначнасцю	б) канкрэ- тызацыя
	1 этап		2 этап	3 этап	

На 1-м этапе – спасціжэнні арыгінальнага тэксту – ажыццяўляецца яго даслоўнае разуменне (філалагічная трактоўка), успрыманне стылістычных фактараў і мастацкіх адзінстваў. На 2-м этапе адбываецца засваенне аб'ектыўнага зместу твора, праяўляецца перакладчыцкая пазіцыя і асноўныя метады работы з тэкстам, які ўзнаўляецца на іншай мове, інакш кажучы, яго інтэрпрэтацыя. 3-ці этап – перавыражэнне – характарызуецца актыўнай працай над моўнай формай арыгінала і перакладу, яе аналізам (расшыфроўкай), канчатковай апрацоўкай, падборам эквівалентаў і іх сінтэзам (агульным кадзіраваннем) у цэласную структуру, калі перакладчык супастаўляе дзве моўныя і культурныя сістэмы, каб максімальна дакладна перадаць тое, пра што апавядаў аўтар і што ўспрымае іншамоўны чытач.

Прачытанне – працэс пошуку і аналізу усіх магчымых адзінак тэксту з мэтай іх расшыфроўкі і інтэрпрэтацыі.

Прафесіяналізм – гутарковыя словы, уласцівыя мове людзей пэўнай прафесіі, маюць нейтральны адпаведнік; выступаюць як прастамоўныя эквіваленты да адпаведных па значэнню тэрмінаў.

Простая мова – спосаб перадачы чужога маўлення, пры якім яно ўводзіцца ў тэкст словамі аўтара і ўзнаўляе выказванне (думку) той асобы, якой яна належыць, з захаваннем лексіка-фразеалагічных, граматычных і інтанацыйных асаблівасцей яго ўласнага маўлення.

Прымыканне – від падпарадкавальнай сувязі, пры якой залежнымі кампанентамі з'яўляюцца нязменныя словы і словаформы.

Псіхалінгвістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае карэляцыі (суадносіны) паміж лінгвістычнымі паводзінамі і разумовымі працэсамі. Вывучэнне спецыфікі пазнання дзецьмі мовы вылучаецца ў асобную дысцыпліну – эвалюцыйную псіхалінгвістыку.

Пuryзм – адмаўленне ўсіх навацый, змен у мове, іх забарона па розных (лагічных, “навуковых”, эстэтычных, ідэалагічных) матывах.

Рытарычны аналіз (тэксту) – даследаванне наступных характарыстык тэксту:

- 1) гісторыка-прагматычны аспект (час і месца стварэння, узровень ведаў камунікантаў, інтэнцыя моўцы з улікам сітуацыі);
- 2) асаблівасці моўнай структуры як сродку выражэння намераў камунікантаў;
- 3) тэхніка маўлення;
- 4) знешняе афармленне маўлення;
- 5) уздзеянне тэксту на слухача.

Рэальнасць (тэксту) – сэнсавое напаўненне тэксту, якое адпавядае яго глабальнаму зместу і робіцца зразумелым толькі тады, калі тэкст параўноўваецца з пазатэкставай рэчаіснасцю.

Рэма (тэксту) – тое, якім чынам развіваецца тэма тэксту, удакладненне і развіццё тэмы (новая інфармацыя ў яе межах).

Рэферэнт – аб'ект пазамоўнай рэчаіснасці, які мае на мэце моўца пры вымаўленні дадзенага маўленчага фрагменту; адлюстраванне дэнатата (рэальных падзей або з'яў) у моўным знаку, з якім ён суадносіцца

Рэферэнцыя – аперацыя суаднясення моўнага знака з падзеямі, аб’ектамі рэчаіснасці, якія адлюстроўвае гэты моўны знак.

Рытарычны зварот – гэта падкрэслены зварот да каго-небудзь ці чаго-небудзь, але не з мэтай прыцягнення ўвагі.

Рытарычнае пытанне – пытанне, на якое не чакаюць адказа, яго змест сцвярдзальны, бо яно падразумявае аднолькавую рэакцыю таго, хто гаворыць, і таго, хто слухае, на выказаную думку. Рытарычныя пытанні заўсёды эмацыянальна-экспрэсіўныя, з’яўляюцца выразнай прыметай публіцыстычнага стылю.

Сацыяльная лінгвістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае інтэграцыйныя ролі мовы ў грамадстве.

Свабодныя тэксты – тэксты, якія не падлягаюць шаблоннаму мадэляванню (мастацкія і публіцыстычныя творы).

Сегметацыя тэксту ці сказа – члененне на сэнсавыя часткі з мэтай узмацнення яго выразнасці, эмацыянальна-экспрэсіўнай насычанасці.

Семантызацыя – аперацыя з мэтай усталёўвання асацыятыўнай сувязі паміж планам выражэння і планам зместу моўнага знака.

Семантычныя сінонімы – гэта разнавіднасць лексічных сінонімаў, якія ўтвараюць сістэмы адценняў аднаго значэння і звычайна нейтральныя па сваіх эмацыянальна-экспрэсіўных якасцях; рэалізуюць пазнавальную функцыю, што выяўляецца ў дыферэнцыяцыі адценняў значэння, яго дэталізацыі, выдзяленні і актуалізацыі пэўнага паняцця.

Семантыка-стылістычныя сінонімы – гэта лексічныя сінонімы, якія адрозніваюцца адценнямі свайго значэння і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай; рэалізуюць пазнавальна-эстэтычную функцыю.

Семантыка – навука аб значэнні ў мове.

Семіётыка – навука аб знаках і іх практычным выкарыстанні.

Сімвал – знак, што дасылае да аб’екта, які ён абазначае па асацыяцыі агульных ідэй; мнагазначны вобраз, які звязвае розныя паняцці рэчаіснасці на аснове агульнасці, роднасці.

Сінонімы – блізказначныя словы, якія адрозніваюцца адценнямі значэння ці стылістычнай афарбоўкай і выступаюць узаемазамяняльнымі элементамі выказвання. Пры іх дапамозе мы называем прадметы і з’явы не паўтараючыся, канкрэтызуючы іх якасці, прыметы, уласцівасці. Сінонімы падзяляюцца на а) лексічныя (лексіка-семантычныя групы, сінанімічныя рады), б) марфалагічныя (сінанімічныя формы слоў), в) сінтаксічныя.

Сінтагма – адзінства паслядоўнасці знакаў.

Сінтагматычныя адносіны – прынцыпы лінейнага размяшчэння знакаў у моўнай сістэме.

Сінтаксічныя адзінкі – элементы сінтаксічнага ладу мовы, якія вызначаюць яго спецыфіку праз словы, словаформы і фармальныя паказчыкі. З функцыянальнага пункту гледжання вылучаюць дзве адзінкі – *словазлучэнне* (намінатыўная) і *сказ* (камунікатыўная). З пункту гледжання структуры вылучаюць шэсць адзінак, з якіх кожная наступная «будуецца» на матэрыяле папярэдняй: 1) *сінтаксічная словаформа* (паводле Г.А. Золатавай, *сінтаксема*); 2)

словазлучэнне; 3) *просты сказ*; 4) *складаны сказ*; 5) *складанае сінтаксічнае цэлае (звышфразовае адзінства)*; 6) *тэкст*.

Сінтаксічныя памылкі – від граматычных памылак: парушэнне дапасавання, парушэнні прыназоўнікавага і беспрыназоўнікавага кіравання, парушэнне сувязі паміж займеннікамі і словамі, на якія яны ўказваюць, немэтазгодны пропуск членаў сказа, аднастайнасць сінтаксічных кантстукцый, недакладны парадак слоў у сказе, памылковае выкарыстанне злучнікаў у складаназлучаным або складаназалежным сказе, несуднасенасць форм дзеяслова ў сказе і інш.

Сістэма – сукупнасць аднастайных зносін.

Сітуацыя выказвання – месца і абставіны, пры якіх адбываецца маўленчы акт.

Сказ – сінтаксічная адзінка, якая з’яўляецца сродкам фарміравання, выражэння і паведамлення думкі, перадачы эмоцый і волевыяўлення; адзінка, якая спалучае камунікатыўную (паведамленне інфармацыі), прагматычную (уздзеянне на іншых з дапамогай інфармацыі) і намінацыўную (называнне сітуацыі) функцыі.

Складанае сінтаксічнае цэлае (звышфразовае адзінства) – кампанент тэксту, які складаецца з некалькіх выказванняў, аб’яднаных агульнай тэмай і структурна-семантычнымі сувязямі; група сказаў, сінтаксічна аб’яднаных пэўнымі сродкамі сувязі.

Спалучальнасць – адна з найбольш значных прыкмет моўных адзінак, якая адлюстроўвае сінтагматычныя адносіны паміж імі; уласцівасць моўных адзінак спалучацца пры ўтварэнні адзінак больш высокага ўзроўню.

Стратэгія (тэксту) – пэўныя спосабы прачытання тэксту, якія прапануюць больш-менш канкрэтныя «сэнсавыя накірункі» і выбар у тлумачэнні паводзін персанажаў.

Структура (тэксту) – сукупнасць элементаў тэксту, арганізаваных згодна з пэўнымі правіламі.

Стылізацыя – прыём адлюстравання рэальнасці ў спрошчанай форме; стварэнне мадэлі, якая пазбаўлена залішніх дэталей і адлюстроўвае толькі асноўныя якасці.

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае варыятыўнасць мовы камунікантаў і спецыфіку іх вербальных паводзін. Найбольш вузкае разуменне стылістыкі – навука аб структураванні адзінак, больш разгорнутых, чым сказ; гэты падыход атрымаў назву *дэскрыптыўнай* стылістыкі. Прыёмы і формы генеравання тэксту вывучае *стылістыка тэксту*. Цэнтральная праблема *тэарэтычнай* стылістыкі – даследаванне маўленчага акта і тэксту як яго выніку. *Практычная* стылістыка – навука аб правілах і прыёмах канструявання тэксту, які забяспечвае адэкватную пісьмовую перадачу думкі ад аўтара да чытача – навука аб кіраванні працэсам пісьмовага выражэння думкі на падставе выяўлення агульных заканамернасцей сэнсавага ўспрыняцця тэксту чытачом. *Генетычная* («аўтарская») стылістыка займаецца вывучэннем аўтарскага выбару маўленчых сродкаў, задумы (ідэі) і яе выканання (увасаблення ў тэкст). *Стылістыка адрасата* разглядае інтэрпрэтацыю адрасатам задумы адрасанта маўлення, а таксама «вобраз» («фактар») адрасата, які судакранаецца з аўтарскай задумай. *Стылістыка* адной мовы можа параўноўвацца са стылістыкай іншых моў, што складае прадмет

супастаўляльнай (кампаратыўнай) стылістыкі. Гістарычны характар выкарыстання стылістычных рэсурсаў мовы вывучае *гістарычная* стылістыка. *Функцыянальная* стылістыка даследуе крытэрыі выбару моўцамі пэўных моўных сродкаў з ліку патэнцыйна прапанаваных. Кампетэнцыя *прагматычнай* стылістыкі – вывучэнне лінгвістычных перадумоў паспяховай рэалізацыі маўленчых актаў.

Стылістычная афарбоўка слова ўключае ў сябе 2 кампаненты:

- прыналежнасць да пэўнага стылю маўлення;
- эмацыянальна-экспрэсіўную/ацэначную афарбаванасць слова, якая з’яўляецца часткай сістэмнага лексічнага значэння.

Стылістычныя памылкі – маўленчыя памылкі, якія знаходзяць выражэнне ў выкарыстанні слоў, іх спалучэнняў і сінтаксічных канструкцый, не адэкватных стылістычным параметрам тэксту. Напрыклад, немэтазгоднае выкарыстанне дыялектнага слова ў літаратурным кантэксце; выкарыстанне слова, якое мае адмоўную характарыстыку, у станоўчым кантэксце і інш. Вылучаюць лексіка-стылістычныя, марфалага-стылістычныя, сінтаксічна-стылістычныя і логіка-стылістычныя памылкі.

Стылістычныя нормы – нормы, звязаныя з агульнапрынятым ужываннем пэўных стылістычных сродкаў у адпаведным стылі.

Стылістычныя рэсурсы мовы – гэта вобразна-выяўленчыя і выразныя рэсурсы мовы, якія праяўляюцца на розных яе ўзроўнях і ўключаюць у свой склад сінонімы, паронімы, эмацыянальна-экспрэсіўныя і метафарычныя адзінкі, словы і выразы абмежаванага ўжывання (устарэлыя, дыялектныя, спецыяльныя і жаргонныя словы і выразы).

Стылістычныя сінонімы – гэта разнавіднасць лексічных сінонімаў, якія адрозніваюцца эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай і праз яе рэалізуюць эстэтычную функцыю мовы.

Стылістычныя фігуры – выказванні са своеасаблівай сінтаксічнай будовай, якая яго ўзмацняе выразнасць, экспрэсіўнасць. Да СФ належаць анафара, эпіфара, антытэза, эліпсіс, недаказ, інверсія, градацыя, зварот (апастрофу) і рытарычнае пытанне.

Стыль – разнавіднасць мовы, адносна замкнутая сістэма, якая служыць камунікацыі паміж людзьмі ў пэўнай сферы дзейнасці, характарызуецца асаблівай лексікай, граматыкай, фанетыкай і звязана з наступнымі экстралінгвістычнымі фактарамі:

- прадмет маўлення (тэматыка);
- асоба таго, хто гаворыць;
- арыентацыя маўлення на пэўнага слухача;
- мэта камунікацыі;
- сітуацыя камунікацыі (афіцыйная/неафіцыйная);
- спосаб камунікацыі (кантактны/дыстантны; акустычны/зрокавы; аднаканальны/двухканальны).

Таўталогія – ненаўмысны паўтор аднолькавых, аднакарэнных або падобных па гучанню слоў.

Тропы – звароты маўлення, у якіх слова ці выраз ужываюцца ў пераносным значэнні, заснаваны на супастаўленні двух паняццяў, што ўяўляюцца блізкімі ў якіх-небудзь адносінах. Тропы выконваюць функцыю маляўнічага адлюстравання

рэчаіснасці і асацыятыўна звязаны з адчуваннямі (слых, зрок, смак і інш.); сумяшчаюць традыцыйнае і новае.

Тэзіс – структурны элемент развагі. Звычайна пачынаецца з часткі, якая змяшчае думку, што будзе даказвацца.

Тэкст – складаны моўны знак у адзінстве яго формы і зместу, значэння (прадметнага зместу) і значнасці (суб'ектнага зместу), працэсу і выніку.

Тэма (тэксту) – тое, пра што ідзе гаворка ў тэксце; зададзеная (прадвызначаная) інфармацыя.

Тэма-рэматычны індикатар – лексічная адзінка як фактар развіцця тэмы тэксту.

Тэматычная прагрэсія – працэс разгортвання тэмы выказвання ў межах тэксту; злучэнне асобных элементаў зместу (апавядальных, апісальных, тлумачальных, аргументатыўных) у звязны тэкст.

Тэрміны – назвы спецыяльных паняццяў пэўнай сферы навукі, мастацтва, вытворчасці; падзяляюцца на вузкаспецыяльныя, характэрныя для навуковай і навучальнай літаратуры, і агульнаўжывальныя, якія выкарыстоўваюцца ва ўсіх стылях; маюць сацыяльную пазначанасць і знаходзяцца пад кантролем грамадства.

Увасабленне – вобразнае выражэнне, заснаванае на пераносе ўласцівасцей адушаўлёных прадметаў на неадушаўлёныя.

Узроўні тэксту	Падузроўні тэксту	
	У лінгвістычным аспекце	У экстралінгвістычным аспекце
Інфармацыйна-сэнсавы	Фанетычны	Прадметна-лагічны
	Марфалагічны	Тэматычны
	Лексічны	
	Сінтаксічны	Сюжэтна-кампазіцыйны
Прагматычны	Экспрэсіўна-стылістычны	Эмацыянальны
	Эмацыянальна-стылістычны	Вобразны
		Ідэйны

Узуальныя тэксты – тэксты з рэгламентаваным характарам кампанентаў кампазіцыйнай схемы і (часткова) іх паслядоўнасцю (дысертацыі, каментарыі, рэпартажы).

Умоўнасць – сукупнасць экспліцытных або імпліцытных ідэалагічных і эстэтычных «перадумоў», якія дазваляюць чытачу (гледачу, слухачу) адэкватна разумець тэкст; пагадненне паміж аўтарам і чытачом (гледачом, слухачом), згодна з якім першы стварае тэкст паводле вядомых нормаў, прынятых другім.

Універсальны тып зместу тэксту – сукупнасць катэгарыяльнага і феноменалагічнага тыпаў элементаў зместу.

Ускосная мова – спосаб перадачы чужога маўлення, пры якім выказванне перадаецца ад трэцяй асобы (аўтара/апавядальніка) формай даданага сказа, пераважна са значнымі зменамі.

Устарэлая лексіка – словы, якія выйшлі з актыўнага ўжытку з-за таго, што спынілі сваё існаванне адпаведныя рэаліі (*гістарызмы*), ці яны былі выцеснены сучаснымі словамі (*архаізмы*); ўжываецца ў навуковым стылі для апісання мінулых часоў і ўмоў жыцця, у публіцыстычным стылі (адпаведны змест тэксту) і ў тэкстах мастацкай літаратуры выкарыстоўваецца з мэтай стылізацыі.

Уступ – кампазіцыйны элемент тэксту, яго пачатак.

Фактары выкарыстання маркіраванай лексікі:

- 1) **Форма маўлення** – вусная ці пісьмовая. У вусным маўленні чалавек выяўляе сябе не толькі інтэлектуальна, але і эмацыянальна.
- 2) **Сфера зносін** – афіцыйная ці неафіцыйная. У неафіцыйнай сферы ўжываецца большая колькасць стылістычна афарбаваных сродкаў.
- 3) **Характар маўлення** – нейтральнае паведамленне ці эмацыянальна афарбаванае выказванне.
- 4) **Сацыяльныя характарыстыкі ўдзельнікаў маўлення** (узрост, ступень культуры, адукаванасці, выхаванасці, выхаванасці, пол).

Фрагмент – семантыка-сінтаксічная адзінка тэксту, якая складаецца з двух і больш складаных сінтаксічных цэлых, звязаных паміж сабой сэнсавымі і структурнымі сувязямі.

Фраза – фанетычны аспект сказа (тэксту), вусная маўленчая рэалізацыя канкрэтнага выказвання, якая ўключае ўсе канкрэтныя, індывідуальныя рысы вымаўлення – паўзы, націскі, эмацыянальныя варыянты тэмбравай афарбоўкі.

Фразеалагізм – узнаўляльная адзінка мовы, якая складаецца з некалькіх знамянальных слоў, непадзельных па сваім значэнні і ўстойлівых па структуры, і з'яўляецца самым багатым стылістычным сродкам слоўнай маляўнічасці.

Функцыянальна афарбаваныя (ўласна стылістычныя) сродкі – гэта сродкі, якія фарміруюць кніжна-пісьмовае ці вусна-размоўнае маўленне.

Цытата – дакладна прыведзеная вытрымка з пэўнага тэксту.

Час (сінтаксічны) – суаднесенасць выказвання з момантам гаворкі.

Чыстата (чысціня) маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая праяўляецца ў адсутнасці чужых літаратурнай мове элементаў.

Шаблонныя тэксты – тэксты, якія маюць клішыраваную форму і клішыраваны змест (заявы, патэнты, юрыдычныя дакументы, анатацыі, рэцэнзіі).

Штамп – гэта вобразнае выказванне, якое страціла сваю арыгінальнасць праз частае ўзнаўленне ў мове/маўленні і сведчыць пра неарыгінальнасць мыслення. Трэба адрозніваць штамп як стылістычную памылку ад штампа як адзнакі публіцыстычнага стылю – *газетызма*.

Экспромт – імправізаваны тэкст.

Экспрэсіўна-афарбаваныя сродкі – гэта моўныя сродкі, якія надаюць маўленню канкрэтны від стылістычнай афарбоўкі (ласкальны, іранічны, фамільярны, неадабральны, урачысты і інш.).

Эліпіс – стылістычная фігура, заснаваная на пропуске члена сказа, які маеца на ўвазе.

Эпітэт – мастацкае вобразнае азначэнне, пры дапамозе якога падкрэсліваюцца істотныя ўласцівасці, якасці асобы ці з'явы, даецца эмацыянальна-экспрэсіўная ацэнка, узмацняецца выразнасць мовы; падзяляюцца на індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя) і сталыя (народна-паэтычныя) эпітэты.

Эпіфара – стылістычная фігура, звязаная з паўторам асобных гукавых спалучэнняў, слоў ці зваротаў напрыканцы выказвання.

Якасці і катэгорыі мастацкага тэксту:

- сістэмныя якасці: рэгулятыўнасць, інфарматыўнасць, структурнасць, злітнасць/дыскрэтнасць, інтэгратыўнасць і інш.;
- функцыянальныя якасці: аналітычнасць/сінтэтычнасць; семантычнасць/сінсемантычнасць, прастата/складанасць, абагуленасць/канкрэтнасць, мнемічнасць і інш.;
- сістэмна-моўныя якасці: прэдыкатыўнасць, намінацыўнасць, марфасінтаксічная структура, мадальнасць, пэўнасць/няпэўнасць і інш.